

~~7789~~

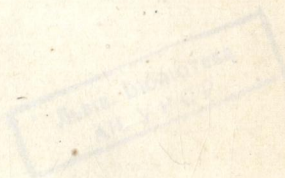
7789

МОЩОРС

67989

ПРОЛЕТАРІ
ВСІХ КРАЇН,
ЄДНАЙТЕСЬ!

07.9.84

партвидат. ін. журн.

„УКРАЇНСЬКИЙ ЧАПАЄВ”

X

об 10

спр-н 259-282

7289

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

статті

статті і спогади

ПРО

МОЩОРСА

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВ. ТОВАРИШ. ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ

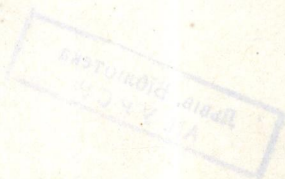
Зб. пом. 26
1954

Львівська обласна бібліотека
наук. товариш. Шевченка

партвидав цк КП(б)У

1935

435(2)712-8 Цорс

Цирих

СТАТТИ І СПОДА

ПРО

ВОДОШОМ

2874

7801

КОЛИ режисеру А. П. Довженку вручили на засіданні Президії ЦВК СРСР орден Леніна і він повертався до свого місця, його догнала репліка товариша Сталіна:

— За ним борг — „Український Чапаєв“.

Через деякий час на цьому ж засіданні товариш Сталін спитав тов. Довженка:

— Щорса ви знаєте?

— Так, — відповів Довженко.

— Подумайте про нього, — сказав товариш Сталін.

Лист до товариша Сталіна

ДОРОГИЙ товаришу *Сталін!*

Я не пам'ятаю свого батька і знаю про нього з оповідань мами та старих бійців 44-ої дивізії, де я була в гостях.

Я вже багато разів читала про те, з якою любов'ю ти серед своїх великих справ піклуєшся про живих і пам'ятаєш про людей, які загинули в боротьбі за нашу велику батьківщину.

Я дуже щаслива, що тепер побачу разом з іншими на екрані батька, як він жив і боровся за справу трудящих усього світу.

Я вчуся добре і обіцяю вчитися і працювати ще краще, щоб бути корисним працівником нашої прекрасної країни.

Велике тобі спасибі, товаришу Сталін!

Учениця 6-го класу 1-ої зразкової школи Жовтневого району

ВАЛЯ ЩОРС

ПОЛКОВОДЕЦЬ І СТРАТЕГ

Микола Олександрович

ЩОРС

ЩОРС

Микола Олександрович Щорс

Біографічна довідка

ХТО такий Щорс? Це — безстрашний боець, зразковий більшовик, справжній пролетарський полководець.

Микола Олександрович Щорс народився 25 травня 1895 року в м. Сновську, Городнянського повіту, Чернігівської губернії. Діставши освіту в початковій школі, він 14-річним юнаком вступає до київської військово-фельдшерської школи, яку закінчує в травні 1912 року.

Будучи призваний до армії, тов. Щорс вступає в одну з частин „вольноопределяющимся“ 2 розряду. Незабаром вибухнула імперіалістична війна, і тов. Щорс із своєю частиною іде на румунський фронт. В 1915 році тов. Щорс закінчив школу прапорщиків.

Лютнева революція застала його на фронті. В травні 1917 року тов. Щорс захворів на туберкульоз і іде лікуватися в Крим. 30 грудня 1917 року він зовсім звільняється з військової служби і в січні 1918 року приїздить на батьківщину на Чернігівщину.

До цього часу належить початок запеклої боротьби більшовиків із зрадницькою Центральною радою. Розгорається громадянська війна на Україні.

Не зважаючи на свою тяжку хворобу і втому від безперервного перебування на фронті, тов. Щорс вступає до лав пролетаріату, що бореться, і стає активним членом більшовицької організації.

З приходом німців на Україну, тов. Щорс іде в підпілля і організує в Семенівці, Новозибківського повіту, на Чернігівщині, червоногвардійський загін для боротьби з німцями і гайдамаками. В Семенівку почали прибувати найбільш революційні селяни і робітники Чернігівщини, сюди ж прибули тов. Квятек, що повернувся з заслання, та інші товариші. Тов. Щорс стає керівником загону.

Незабаром загін тов. Щорса налічує 300 чоловіка. З цим малочисленним, але сильним духом червоногвардійським загоном і виступає на боротьбу проти озброєного до зубів німецько-гайдамацького війська тов. Щорс, давши відчутти німцям усю силу і міць червоних партизанів.

З першого дня формування загону тов. Щорс виявив надзвичайні організаторські здібності, невтомну енергію і знання воєнної справи.

Після тимчасового перемир'я між Радянською Росією і гетьманською Україною Щорса перекидають у Сибір. Він і там виявляє виняткову хоробрість, спритність у боях з білими генералами.

Через деякий час Щорс дістає завдання сформувати на Україні полк. Сюди він знов повертається з палким бажанням якнайшвидше звільнити Україну, яка стогнала тоді під тяжким гнітом поміщиків і німецьких генералів.

У вересні 1918 року був сформований перший полк, названий Богунським на честь відважного українського отамана — вільного козака Богуна, який воював у XVII сторіччі з польською шляхтою, що намагалася захопити Україну.

І так само, як ім'я Богуна було грозою для всього польського війська, так ім'я богунців викликало тремтіння німецьких і польських окупантів, гетьманських гайдамаків, петлюрівських бандитів, галицьких наймитів польських панів.

Перші бої богунців мали переважно партизанський і розвідувальний характер. Не було майже жодного бою, де б Щорс не брав особистої участі.

В ранні осінні вечори Щорс звичайно вишиковував полк,

непомітно для противника переправлявся в тил німцям, розбивав їх і повертався назад з багатими трофеями.

Як тільки стало відомо Щорсу про революцію в Німеччині, він негайно ж організував делегацію і послав її в німецькі гарнізони.

В складі однієї з таких делегацій був сам Щорс. Німецькі офіцери не хотіли допустити делегацію до солдатів. Поки точилися суперечки, одна частина делегатів встигла пробратися до солдатів, передати їм звістку про революцію, що почалася в Німеччині, і роздати прокламації. Це дало добрі плоди. Так, одного разу Богунський полк в повному складі, з оркестром музики і червоним прапором виступив з села Найтоповичі у село Лищиці, де було німецьке військо. Німецькі солдати зустріли богунців привітаннями і взяли „на караул“. Після короткого мітингу німецькі солдати кинулись цілувати богунців, брататись і т. д.

Від організатора першого партизанського загону на Чернігівщині до начальника 1-ої Української радянської дивізії, згодом перейменованої в 44-у дивізію, — такий бойовий шлях Щорса. Від Унечі до старого кордону України і назад до Коростеня пройшов Щорс з безстрашними бійцями своєї дивізії.

Під Клинцями, Черніговом, Києвом, Вінницею, Коростенем билася дивізія з німцями, гайдамаками, петлюрівцями, галичанами під особистим і безпосереднім керівництвом Миколи Олександровича Щорса.

Рідко Щорса знаходили в штабі, але зате часто можна було знайти його в одному з полків. Він завжди встигав туди, де становище вважалось особливо критичним. Попереду всіх, особистим прикладом захоплюючи бійців, Щорс вів червоноармійців від перемоги до перемоги.

В одному з серпневих боїв з галицьким військом під Коростенем ворожа куля вбила його.

Як леви кинулися в бій хоробрі богунці і добре відплатили ворогові за свого командира.

Бійці 44-ої дивізії швидко підхопили прапор, що випав з рук їх любимого командира і друга, і сміливо понесли його вперед. Славне ім'я цього легендарного героя нерозривно зв'язане з громадянською війною на Україні. Його бойові традиції і заповіді добре пам'ятають багато бійців, які билися і перемогли в боротьбі за соціалістичну батьківщину.

ЩОРС

НА Лівобережній Україні, на Чернігівщині, там, де допливи Дніпра — Десна і Снов — несуть свої води на південний захід, під царською владою жили протягом більш як сто років козаки України, козаки Чернігівщини. В 1895 році в одного такого козака — Щорса, збезземеленого, що працював машиністом депо станції Сновськ, народився син Микола.

Підрісши, хлопчисько почав ходити в школу. А коли кінчилась коротка наука сільської школи, хлопець сказав батькові, — він все життя називав його на „ви“: „Тато, дозвольте мені далі вчитись“. Батько задумливо подивився. Яке ж могло далі бути вчення, — хлопцеві вже час допомагати на прокорм. Нічого не зміг обіцяти і зробити старий козак. Тоді хлопець сам невідомими шляхами дізнався, де могли прийняти вчитися маленького селянина.

В усій країні маленького селянина, як виявлялось, могла прийняти тільки київська військово-фельдшерська школа. Туди брали на казенний кошт, і там за чотири роки виготовляли з хлопців молодецьких фельдшерів, які, не замишлюючись, виліковували всі людські і кінські хвороби йодом і рицинкою.

15 серпня 1910 року чотирнадцятилітній хлопчик, глибоко заховавши метрику і кілька карбованців і тримаючи вузлик з білизною і материнськими гостинцями, входив вперше в Київ, в дивовижне місто, що красується багато віків над Дніпром. Хлопчик пройшов величезними бульварами тополів, вулицями, забрукованими італійськими каменярями, і прийшов на Госпитальну вулицю. Його прийняли. Він був кремезний, середній на зріст, широкий в плечах і з чистим обличчям. На іспитах відповідав вірно і небагатослівно. Почалось російське військове навчання, фельд-

шерська бурса, де треба було перед кожним старшим, — а старшими були всі, крім кількох однолітків, — стояти смирно, притаївши дихання, і виконувати все, що буде наказано.

Рік, два, три самотності, притаєних думок, придушених бажань, невідплачених образ. Київ, Росія, світ були далеко за стінами казарми. Іноді викликали на паради і відкриття пам'ятників, пояснювали про соту річницю Вітчизняної війни і про трьохсоту дому Романових. 16-17-літній юнак, що підростав і мужнів, одержав, нарешті, атестат.

Юнак, що безперервно, роками читав і займався, розглядав цей атестат, розглядав права „другого розряду“ і знов повторював собі, батькові й матері: „Мені треба вчитись“. І нове трьохліття, різночинно-злидарське, з працею, що оплачувалась в лікарнях і аптеках копійками.

Відбувались різні події. В міру своїх знань юнак здавав собі справу про них, був органічним, переконаним прихильником ломки російських порядків. І, як і раніше, напружено і вперто вчився. 24 березня 1915 року йому вручили, нарешті, новий атестат. Він дістав середню освіту. Це був подвиг, осмислений і розрахований, тому що юнакові батько і його товариші по депо і майстернях говорили: „Ти нам, Миколо, повинен допомагати. Надходить час, — побачиш, які будуть події“. І Микола допомагав. Жоден жандарм ні разу не затримав молодого, з блискучою виправкою військового фельдшера. А він возив документи і друковані матеріали київської організації більшовиків, возив для залізничників Чернігівщини.

Призов на військову службу. Армія поповнювалась тоді лавинами прапорщиків, спішно навчених. Микола Щорс у Полтаві проходить курс прапорщика. („Миколо, ти нам згодишся“). Він був випущений у 335 піхотний Анапський полк. Випуски того року без жалю гнали на фронт. Прапорщик Щорс побачив механіку війни. В одному з боїв його було поранено. По дорозі в шпиталь, в тил, бачив нові лави новобранців і ополченців.

Після Лютневої революції прапорщик Щорс, родом з Чернігівської губернії, дістав такий документ: „Захворювання на туберкульоз на ґрунті виснаження і поранення. Бацили Коха — від 10 до 20 в полі зору мікроскопа“.

Знов самотність страшна, втома, рана і туберкульоз.

Зима була нещадна. У відповідь на природну вимогу народу, віками виношену, вимогу землі і у відповідь на вимогу миру вся суміш господарів, ділків, адвокатів і редакторів, офіцерів і генералів кинулась до Німеччини. Вони пробірались і їхали до німецького фронту, цілували німецьких офіцерів і кликали приборкувати і знищувати свій же руський і український народ.

Німецькі і австрійські корпуси, загальною кількістю до 400 тисяч, рушили на Україну. Названа вище суміш підписала договір, за яким за допомогу Німеччина одержувала до липня 1918 року 60 мільйонів пудів хліба, $2\frac{3}{4}$ мільйони пудів живого скоту, 400 мільйонів яєць, 37,5 мільйонів пудів залізної руди і право кожного німецького солдата щоденно посилати „нах фатерланд“ 12-фунтову продуктову посылку, тобто право додаткового вивозу 43 мільйонів 800 тисяч пудів харчових продуктів (сала, масла, цукру, борошна та ін.).

Німецьке військо рушило на Україну. Перші червоногвардійські загони почали оборону України.

Відставний прапорщик Щорс, інвалід, вирішив. Він кинувся на Чернігівщину.

Сіра стіна німецького війська займала Україну, рухаючись на схід. Генерал Ейхгорн у розмові з представниками „Директорії“ сказав: „Росія,— це я ще, може, зрозумію, але Україна,— цього я не розумію“. Німецьке військо зайняло Київ. Місто в першу ж добу було зв'язане, обплутане сотнями дротів, які з'єднували штаби, комендатури, поліцей-президіуми, крігсгеріхти (військові суди). На дахах найбільших будівель непорушно чергували коло кулеметів люди в сірих сталевих шоломах. На вулиці затримали одного прохожого, який не привітав німецького офіцера. Її повели, цю людину. Німецький офіцер сказав: „Він думає, ніби він ще в Росії“.

Микола Щорс проїздив по території, зайнятій німцями. Мовчки схрещувались погляди німецьких караулів і контролів із поглядом блідої, сухої людини в простій шинелі і військовому кашкеті, з якого була зірвана кокарда: „Ваш пашпорт“. Вони перевіряли і повертали пашпорт. „Інвалід“. Микола Щорс прийшов додому. Батько ховався від німе-

цької мобілізації, вдома було порожньо і голодно. Менші брати і сестри потяглись до військової торбинки брата, що повернувся, що роками не був вдома. Брат обережно відсунув їх руку. „Що ж, і хліба не даси?“ І тоді син тихо сказав матері, що там не хліб, а ручні гранати. Мати покачала головою і плакала. Син кашляв, мати дивилась.

На ніч прийшов і батько. Син замкнувся з ним, і на цій нараді обидва вирішили підняти повстання. „Та ти ж непридатний до військової служби?“ Як завжди, лаконічно і стримано, Микола Щорс відповів: „А це ви побачите згодом“. Чотири дні сидів він вдома. Прийшли трусити німці, він сховався в хліву. Німецький офіцер бив мати, вдарив її кілька разів рукояткою револьвера і кричав: „Erschossen!“ („Розстріляю!“).

Чотири доби новий командир загону Червоної армії товариш Микола Щорс провадив розвідку німецького розташування. Він говорив з десятками селян. Німці душили все страшніше й сильніше. У селян відбирали колишній поміщицький реманент. Відбирали врожай минулого року, щоб відшкодувати збитки землевласників. Діяли розмірно і холодно. Били артилерійським вогнем по хатах і вимагали пунктуально о 12 годині дня здати таку от кількість хліба, скоту, жирів і яєць. Підстрелені українські дядьки плазували і просили, вмираючи, води. Німецькі офіцери точно відповідали: „Ви помрет і без вода“. Відходячи, видавали акуратні і точні розписки, де стояли ціни у вісім разів менші, ніж були на Україні.

Німці і гетьманські гайдамаки запроваджували на Україні лютий колоніальний режим. Появлялись накази комендатур: „Забороняється жителям іудейського віросповідання вступати в будьякі стосунки з німецькими солдатами, гуляти з ними, розмовляти і т. п. Порушення наказу карається в перший раз поркою, в другий — розстрілом“.

Щорс розмовляв з фронтовиками, з росіянами, українцями і євреями, і за ним пішло коло 300 чоловіка. Він їм пояснив, що не можна вести ешелонну війну, що проти регулярної польової армії треба діяти такою ж силою. І, звиклі до безперешкодного просування в ешелонах, німецькі частини відчули на собі раптом ряд нищівних і навальних ударів невідомої військової червоної частини. Це

був Щорс. Селяни бачили просування Щорса, давали йому харчі і провідників, зброю і притулок.

Суцільне прочісування прикордонної з РСФРР зони до літа примусило українські повстанські загони відійти до нейтральної зони (смуга між частинами Червоної армії і захопленою німцями українською територією). Група керівників українського повстання виїхала в Москву. Ця група була прийнята Леніним. Він не примусив їх чекати, прийняв стоячи, привітався з кожним окремо, уважно слухав, і коли заговорив наймолодший, дуже акуратно одягнений, туго підперезаний командир,— це був Щорс,— Ленін почав записувати. Щорс давав підсумовані, по-військовому стислі відомості про німецьку армію, про її дії, про її кадри, про настрої. Ленін уважно слухав, він перевіряв через безпосереднього учасника свої розрахунки про передишку, здобуту в Бресті. Він чув у словах молодого командира нові й нові докази того, що крикливі, нерозумні вимоги „лівих комуністів“ про негайну війну проти Німеччини були згубні. Питання тепер полягало в тому, щоб вигравати час і нагромаджувати сили. Щорс продовжував доповідь. Він безбоязно дав негативну характеристику масі партизанських загонів. Він говорив те, про що думало партійне керівництво,— про регулярну армію.

Частина українських товаришів лишилась на військових курсах. У Щорса було доручення взятись формувати частини. Коло нейтральної зони на станціях нагромадилися сотні вагонів нашвидку евакуйованого з України майна. Щорс і за ним група в 10—15 чоловіка партійних працівників почали сортування і облік майна. „Армія—це план і облік“,—замітив Щорс товаришам. З 8 ранку до 10 вечора вони знімали пломби з вагонів, перекидали і рахували мішки, ящики, патронні і снарядні, сідла, зв'язки гімнастерок, патронташів, бідони рушничної олії. Кожного, хто приходив до Щорса, він питав, чи комуніст він, і якщо то був комуніст, то давав йому певне військове завдання і пояснював, що бути комуністом—це значить бути військовим.

Коли він розсортював і розподілив майно в сотнях вагонів на станціях Зерново і Унеча, він утворив вербувальний відділ. „Тепер я можу людей одягти, озброїти і одразу їх

Товариші
С. В. Косіор і
П. П. Постишев
з комсомольцями
Московського
електрозаводу—
учасниками вій-
ськовизованого
походу слідами
Щорса

зайняти". До Щорса, якого вже знали по боях проти німців, рушив народ. Приходили з України, показували темнобагрові посмуговані спини і заявляли: „Пишемося в добровільці. Пишемося проти німецьких катів“. До людей, які під вогнем пробралися через німецькі окопи і дріт, здавалось, можна було поставитися з довір'ям, але Щорс все таки перевіряв кожного. В нього були глибокі зв'язки на Україні.

Щодня він виводив свій полк на муштрові і тактичні заняття. Було дивно чути влітку 1918 року чіткий військовий голос командира полку, який вимагав „не завалювати багнети“, „твердіше ставити ногу“, „держати рівняння“, „не згинати ніг у колінах“.

Створення неподібної на інші частини хвилювало, турбувало людей. Навколо імени командира полку склалися різні історії. В полку почалась епідемія. Одного ранку, коли батальйони вишиковувались на заняття, сотні людей потяглися в околоток. Цю блискучу ідею подав один завзятий боець, донський козак, який з переконливістю пояснив, що в полку повертають „старий режим“ і що треба цього „уникати“. Щорс прийшов в околоток і почав сам вислухувати і оглядати людей. Симулянтам він точно доводив, що вони підло брешуть, хворим давав поради, розповідав їм імовірний перебіг їх хвороби — „почалося в тебе отак, так?..“ — і дивувався при цьому багатьох вірністю діагнозу. Двохтрьох, в тому числі козака, він висміяв, і вся юрба хворих голосно, по-козацькому реготала з симулянтів. Епідемія була припинена за один день.

12 вересня, коли полк був міцно згуртований, Щорс доповів про це, замовив круглу печатку з написом „Український революційний імени Богуна полк“. Богун був старий козацький полковник, безстрашний, хитрий і швидкий, переможець ляхів у багатьох боях.

Хитрий донський козак, з якого посміялися хлопці, вирішив прибрати Щорса. Він підібрав групу, вночі оточив штаб полку і влетів до Щорса. Той працював. „Ну, кінчай, здавай документи, гроші, печатку і молись“. Щорс не підвівся зза столу. Він сказав козакові: „Відправляйтесь негайно ж під арешт“. Тоді у віконницю хтось постукав, віконниця розкрилась, показалася чубата голова, і Щорсові

було сказано: „Ти не розоряйся, тебе оточили“. Щорс підвівся, сказав, що візьме необхідні речі, вийшов у другу кімнату і повернувся з гранатою і револьвером у руці. Вигляд його був такий, що люди кинулися врозтіч. Він услід крикнув: „Ех, сволото! Як же я з такими воювати буду, якщо від однієї людини розбігаються“. Бунт до ранку був ліквідований.

Щорс перевіряв полк у кількох добрих ударах по німцях. Німецьке командування було спантеличене і прислало делегацію. Три офіцери приїхали в штаб Богунського полку. Вони вперше бачили перед собою так близько Червону армію. Перед ними сиділа за столом людина з пронизливим поглядом великих світлих очей. Праворуч і ліворуч стояли командири. В кожного на рукаві був нашитий сукняний червоний ромб із схрещеними гвинтівками і кулеметом. Щорс не підвівся і не запросив німців сісти. Німецький офіцер зробив заяву: „Ви турбуєте своїми наскоками німецьку армію. Від імені німецького командування пропоную припинити подібні дії, інакше в діло будуть введені два німецькі полки, і ви будете знищені“. Щорс подивився йому просто у вічі і відповів: „Це не я вас турбую, а ви турбуєте народ України. Хто вас сюди кликав?“ Щорс підвівся, командири виструнчились. Німці трохи відступили. „Передайте німецькому командуванню,— сказав Щорс,— щоб німецьке військо забиралося з нашої території. Проти ваших полків ми рушимо свої, і їх буде більше, і вони будуть сильніші“.

З ранку до вечора Щорс ще напруженіше почав працювати над бойовою підготовкою полку. Вчив ходити, бігати, лазити, плавати. Гвинтівки були пристріляні, люди були розставлені в ротах з урахуванням їх партійності і підготовки.

В листопаді, коли прийшло радіо про німецьку революцію, Щорс сам виїхав у розташований по сусідству 106-ий німецький полк. Офіцери пробували зупинити його, він пройшов до солдатів, поздоровив їх і вперше почув німецьке революційне „хуга“. Червоного командира полку оточили німецькі солдати, які стискали йому руки, обіймали, сунули сигари, газети і вино. Щорс брав газети і, посміхаючись, відмовлявся від сигар і вина, тому що він ніколи в своєму житті не пив і не кури.

Ось одна з телеграм Щорса в Кремль: „У німців утворилась рада, налагоджено зв'язок. Був церемоніал, німецькі солдати проходили церемоніальним маршем перед нашими бійцями. Над німецькою казармою червоний прапор. Дехто з німців лишається в нас у полку. Богунський полк перейшов демаркаційну лінію...“

Зустріч революційних частин Німеччини і нашої країни була зворушлива. Німці проходили парадним маршем, і в повітрі хвилинами лунало „ура“. Вони плакали, безумно щасливі з того, що покладено край війні, що їм, німецьким солдатам, робітникам і селянам, прощає народ України їх підневільну службу. Люди схвилювано розмовляли, тремтіли від щастя і хвилювання і заціпеніли, коли повз селян, коли повз німців пройшов Богунський полк. Тоді люди побачили, який вигляд має справжня Червона армія! Богунці йшли блискучіше і чіткіше, ніж німці. Щорс вивчив свій полк.

На адресу Унечського партійного комітету прийшла телеграма Леніна. Щорс відповідав: „Ми з'єдналися з німецькими солдатами, харчуємося з однієї кухні, німці і наші співають інтернаціональний гімн“. Тоді німецькі соціал-демократи почали провокувати розкол, і соціал-демократ Пельц, який став німецьким делегатом, наразився на чудово чітку і вольову лінію Щорса. Щорс відправляв додому, в Німеччину, німецьких солдатів, приймав до себе німців-добровільців, які утворили в 106-му німецькому піхотному полку осередок „Спартак“, а тих, хто спробував перешкодити і зупинити рух Червоної армії, швидко збив, довівши цим, що ми дійсно можемо виставити більше полків, ніж ворог, і міцніші, ніж у ворога.

Червона армія рушила вперед на всьому величезному протязі Українського фронту. Поспішаючи, чіпляючись за владу, Симон Петлюра видає тоді в Білій Церкві „Універсал“ (маніфест), в якому підробляє лозунги робітничо-селянського більшовицького руху. В ці дні до Петлюри стікаються до 50 тисяч обдурених селян-повстанців. Вони допомагають йому вступити в Київ і йдуть брудні, зарослі, з прапорами „За владу Рад“. І коли Київ був у руках Петлюри, його отамани Болбочан і каратель Ковенко влаштовують селянському з'їздові порку. В Полтаві випороли дядьків-повстанців. У Харкові чотири рази за два тижні

розгромили профспілки. По Україні покотився клич: „За більшовиками! За правильне повстання!“. В рух прийшли десятки і сотні партійних організацій, з-під землі постали загони, створені ще волею першого з'їзду Комуністичної партії більшовиків України влітку 1918 року. Щорс повів Богунський полк на Київ. Неймовірна провокація Петлюри повинна бути ліквідована.

Щорс у ті дні якось змінився, він став жвавіший, більш товариський. Він був всюди. Відправляв німців, приймав від них зброю, перевіряв чоботи у бійців — до Києва далеченько було йти, налагоджував обоз, сконструював кулеметні санки.

В цій гарячці до Щорса прийшли селяни. „Здоровенькі були, дядько Миколо!“ Те, що старі люди, які минулого року не дуже довірливо розмовляли з інвалідом, називали його, 23-літнього, „дядьком“, було великою ознакою пошани народу. Щорс відповів старим ввічливо і ласкаво. Найстарший з них показав рукою на тих, що зібрались, і сказав: „От ми, кавалерійський полк. Кавалергарди колишні, кірасири та інші...“ Щорс: „А де ж ваші коні?“ — „Коней немає, бо біднота“. — „Так. Тоді візьмемо коней в бою“. І в русі своєму на Київ дійсно він взяв коней, сам на складах відібрав і розшукав списи і шаблі. Бійці одержали коней, і Щорс наказав їх потаврувати. Старі похвально зауважили: „Добрий хазяїн, одразу видно“.

Армія наступала швидко. Морози і завірюхи не зупиняли. „Бий Петрулю!“ — лунало в лавах Богунського і сусіднього Тарашанського полків. Бійці з насмішкою перекрутили ім'я Петлюри. І тоді, щоб зупинити Щорса, петлюрівські агенти повсій смузі оголосили, що йде царський російський генерал Щорс неволити Україну. Щорс вишиковував тисячі полонених петлюрівців, виходив до них звичайний, в незмінній шинелі і кашкеті з червоною зірочкою і, посміхаючись, селянською українською мовою говорив їм: „Оце я — Щорс“. Він розповідав їм про партію, про Червону армію, нагадував усе, що робили німецькі генерали, поміщики. Він називав імена і діла без помилки. Тисячі гайдамаків слухали просту мову, в якій кожне слово було вірне. Люди підступали ближче і просили товариша і „дядька“ прийняти їх „до Червоної армії“. Щорс питався, чи готові вони послужити справі

народу, і коли полонені в шаленій люті на Петлюру, який так їх обдурив, кричали, що зроблять усе, тоді Щорс говорив їм: „Ідіть назад в армію Петлюри, говоріть усе, що бачили в нас, у робітників і селян, у більшовиків України, і ведіть із собою обдурених назад“. А старіших віком і найслабіших Щорс розпускав по домівках, доручаючи їх ревкомам.

Зупинити наступ богунців не могли кращі кадрові частини Петлюри — „курені смерті“. Розрахованими, обхідними рухами Щорс брав пункт за пунктом.

У Броварах перед штурмом, що готувався на Київ, відбувся огляд богунців. Ходили чутки, що Петлюра підготував 167 гармат і з високого правого берега Дніпра громитиме Щорса. Щорс почав рух. Петлюра не витримав, знав, що важко буде вислизнути від обходу, і втік. 5 лютого Щорс входив у Київ. Повилітали шибки від минулих канонад, але ті самі чудові бульвари і вулиці, де колись ходив маленький селянський хлопчик, шукаючи науки.

Щорс став комендантом міста в генерал-губернаторському палаці. Ось один з його наказів: „Всім районним комендантам взяти на облік всі буржуазні будинки, особняки, флігелі і т. д. Урахувати їх як у стратегічному відношенні, так і для переселення робітників з підвалів та хат, де вони гниють і дотепер“.

У Києві було взято до 3000 кулеметів, більш як 100 тисяч снарядів, до 100 гармат, 20 тисяч гвинтівок, 17 мільйонів штук патронів, 300 автомобілів, до 1 мільйона старих шинелей, 40 тисяч гімнастеров, до 50 тисяч чобіт і т. д. Щорс сам обслідував склади, обмірковуючи можливості розгортання сил Червоної армії.

Сили ці були недостатні, бо попереду вже ясні були масштаби нових боїв. Кликali нас Угорщина і Баварія. Польща припиняла суперечки з Петлюрою. Різні отамани йшли в ліси, організуючи куркульські загони. З Галичини рухались на допомогу Петлюрі кадрові корпуси. Щорса було призначено на начальника 1-ої Української радянської дивізії.

Наставала українська весна. Щорс рушив дивізією на Вінницю. Вона взята була ударом Квятека, найближчого помічника Щорса. Взяття Вінниці було таким блискавичним, що Таращанський полк з його командиром Боженком, який не знав про взяття, почав і собі наступати на Вінницю. Щорс

і Квятек переглянулись, і Квятек послав назустріч Боженкові делегацію з хлібом-сіллю. Багато сміялися з цього жарту. Боженко сказав Квятеку: „Долг платежом красен“ і взяв Жмеринку, захопивши 200 гармат, 100 кулеметів і 5000 гвинтівок. Щорсівські командири жили і діяли з розмахом. І жартували з розмахом.

Петлюрівські резерви, що підійшли, кинулись тим часом з житомирського напрямку прямо на Київ. Навколо Києва кільцем стискалися банди Соколовського, Зеленого і Ангела. Бої вже точилися в передмістях міста. Щорс перекинув дивізію з блискавичною швидкістю. Почався генеральний бій за Київ, що точився цілий березень і частину квітня. Тут щорсівці йшли в атаки через палаючий міст на Тетереві. Руками гасили запалені бікфордові шнури.

Під Бердичевом разом з Таращанським полком і матроським панцерником „Грозный“ у бій пішла робітничка єврейська молодь, яка ніколи до того не брала в руки гвинтівок. Ішла, бачила щоді виходить і підбадьорювалась. Один день „бердичівського пекла“, як назвав ці бої Щорс, зробив з цієї молоді досвідчених бійців. Там мала місце славетна атака, коли мовчки сходилися в багнети рівними шергами білі галицькі полки і батальйони Щорса. Сходились і розходились по шість разів за добу.

Петлюрівська армія була перекинута. Дивізія Щорса взяла Новоград-Волинськ, Дубно, Ровно і вийшла на кордони Галичини. Дивізія займала фронт у 450 кілометрів і діяла, як окремий армійський корпус.

Щорс, не поспішаючи, продумано розгорнув дивізію до 9 полків. Він організував у Житомирі школу курсантів, відібрав 300 кращих бійців з усієї дивізії. За 3 дні житомирська епархіальна школа була перетворена в курси червоних командирів. Щорс вийшов до вишикованих курсантів і сказав товаришам: „За 6 місяців, а може і швидше, ви повинні стати командирами. Я буду вам допомагати. Попереду, товариші, найтяжчі бої“. Це була пора, коли починався наступ Денікіна. Ще не було тривожних сигналів, але Щорс вже готувався і розгортав кадри.

Він жив у Житомирі в маленькому будиночку, дві старі бабки готували йому юшку і його улюблену гречану кашу. Він приходив до курсантів вночі, підтикав їм ковдри, вчив

днювальних, як треба складати знятий одяг, пояснював, чому не можна закриватись ковдрою з головою. З'являвся на заняття раним-рано. Перед ним було 300 молодих добірних хлопців. Він обмундирував їх сам у прекрасні гімнастерки з відкладними ковнірами і в сукняні капелюхи-пілотки. Все було зроблено за вказівками і малюнками начдива, при ньому підганялось і примірялось. Він говорив: „Якщо такий батальйон, така дивізія появиться в першому-ліпшому звільненому нашому місті або в Європі, це говоритиме за нас краще, ніж багато слів“.

Щорс готував дивізію і готувався сам до нових боїв. Він виписував собі книги, енциклопедичний словник, військові підручники. В жодній дивізії на Україні не була так поставлена політична робота, як у нього. В частинах займалися рідною мовою, сиділи над букварями, над географічними картами.

В липні наш Південний фронт було прорвано. Денікінські армії почали рух на північ, на Москву. Дивізія Щорса поступінно попадала в мішок. З заходу були поляки, на південному заході — Петлюра, ще південніше — Махно, зі сходу — денікінці. Київ було втрачено. Для евакуації лишався єдиний вихід — через Коростень на Гомель. Житомир евакуювався. Щорс керував евакуацією установ і тилових частин і в короткі хвилини передишки, блідий, виснажений, нікому не скаржачись на втому і на хворобу, що загострилась, ходив пружним кроком по перону Житомирського вокзалу.

Далека радіостанція звідкись з-під Одеси, де пробивалося військо Якіра і Федька, запитувала Щорса, де він і що з ним. Щорс стояв на Коростені майже оточений і методично відбивав удар за ударом. Тут і стали в пригоді його курсанти, які приймали роти і, якщо треба було, батальйони. Щорс стояв на стику всього Південного і Західного фронтів. До нього пробивались частини з півдня, на нього спирався весь Західний, Білоруський фронт. На нього тривожно і боязко дивились білі, які, зайнявши Київ, не наважувались рушити далі. Дивізія Щорса держала весь південний захід. Так само, як весь напрям на Москву держала група Орджонікідзе — з латишської дивізії і червоного козацтва і лівіше — Кінний корпус Будьонного і Ворошилова, ще лівіше — моряки на Волзі і Каспії, які держали з Кіровим Астрахань. Це були основні підпори Південного

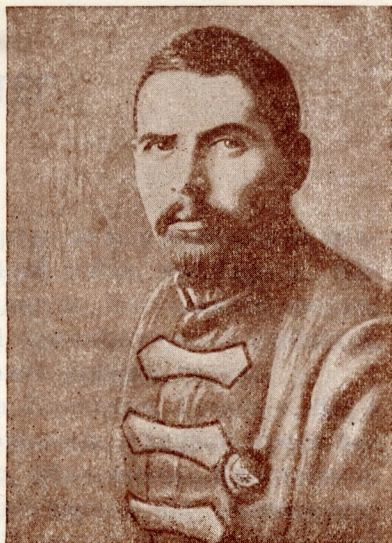
фронту, яким керував Сталін. Тут не можна було поступатись і відступати.

Щорс був безперервно в полках. Петлюрівські полки навалювались на Коростень, щоб зім'яти і розірвати наші фронти. Вони підходили щільно, були в 7—8 верствах. Вирішальної хвилини з ручним кулеметом появлявся Щорс. Богунці і таращанці без слів піднімались і йшли. Був палючий серпень. Люди були втомлені безперервними боями протягом року. Щоб було легше йти в контратаки, люди скидали чоботи і з вигуками: „Хай живе Ленін! Хай живе III Інтернаціонал!“ кидалися вперед. Під вогнем одного разу ліг петлюрівський оркестр. Щорс підняв його: „Грайте, вперед!“ Оркестр загравав „Славу“. Щорс заспівав їм „Інтернаціонал“... Оркестр на ходу загравав і пішов за новим начальником...

30 серпня 1919 року на дільниці 1-го батальйону богунців Щорса було вбито. Петлюрівська куля пробила йому голову навиліт.

Бійці йшли в атаку в цей день „броском“, якого не знає історія. Вони йшли 25 верстов бігом, 25 разів перекидаючи дивізії Петлюри. Робилося щось незрозуміле і дійсно неймовірне. Коростень не було здано. Незабаром Якір і Федько пробились, їх зустріла 1-ша Українська радянська дивізія.

Тіло Щорса взяли курсанти, повезли його. Вороги викидали тоді з могил на смітники, собакам і свиням, тіла загиблих червоних бійців. Республіка вибирала місце, де можна поховати Щорса, де було б тихо і безпечно. Мертвий Щорс проїхав по всій дузі Південного фронту від Дніпра до Волги. Мовчки стояв караул. На всіх станціях України і Росії лунав гуркіт резервів, що підходили. Дивізії співали своїх пісень: руських, ставропольських, донських, українських, латишських, естонських, матроських, мадярських. Полум'ям горів дух Південного сталінського фронту. Ми готувались до контрудару. Тисячі верстов проїхав Щорс. У Самарі ввечері спустили його в землю. „Спи спокійно, безцінний друже, спи, побратиме!“ І тут же на околиці Самари почалася стрілянина. І в найспокійнішому місті республіки точилась класова війна. Дружина Щорса, Фрума Ростова, вагітна, Фрума — голова Унечської прифронтової ЧК, курсанти, що схилилися над могилою Щорса, підвелися і пішли в бій.

Бойові соратники М. О. Щорса т.т. Дубовий Квятек

(Знімки років
громадянської війни)

Щорс був людиною, що оберяла життя в військах рази більше, ніж життя в мирі. Він був людиною, що вважала за себе честь, тов. Щорс жертвує на себе уягу, щоб врятувати життя своїх товаришів. Він був людиною, що вважала за себе честь, тов. Щорс жертвує на себе уягу, щоб врятувати життя своїх товаришів. Він був людиною, що вважала за себе честь, тов. Щорс жертвує на себе уягу, щоб врятувати життя своїх товаришів.

Щорс був людиною, що оберяла життя в військах рази більше, ніж життя в мирі. Він був людиною, що вважала за себе честь, тов. Щорс жертвує на себе уягу, щоб врятувати життя своїх товаришів. Він був людиною, що вважала за себе честь, тов. Щорс жертвує на себе уягу, щоб врятувати життя своїх товаришів.

Щорс був людиною, що оберяла життя в військах рази більше, ніж життя в мирі. Він був людиною, що вважала за себе честь, тов. Щорс жертвує на себе уягу, щоб врятувати життя своїх товаришів. Він був людиною, що вважала за себе честь, тов. Щорс жертвує на себе уягу, щоб врятувати життя своїх товаришів.

...і з інших хартій. Тут же можна зустріти
...Григорія

Широко був безперервно: поміст Петропавлівський поміст

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

...і ...

ПОЛКОВОДЕЦЬ І СТРАТЕГ

МИКОЛА Олександрович Щорс — це ім'я нерозривно зв'язане з історією громадянської війни на Україні. Ще будучи організатором і командиром Богунського полку, тов. Щорс виявив надзвичайні організаторські здібності, невтомну енергію і глибоке знання військової справи.

Бої з німцями-окупантами під Клинцями, Гомелем, бої з гетьманцями під Седневом, Черніговом, операції проти петлюрівців під Києвом, Вінницею, Жмеринкою, Красиловом, Ст.-Константиновом і т. ін. відбувалися під безпосереднім керівництвом і при особистій участі на передовій лінії тов. Щорса.

Блискуче виконуючи ці операції проти в кілька разів більших частин ворога, тов. Щорс звертає на себе увагу, як талановитий пролетарський полководець, глибокий стратег і любимий друг, товариш бійців. Під час свого перебування на посту командира полку, комбрига і начдива тов. Щорс всі дні проводив у безперервних боях то на одній, то на другій ділянці, скрізь встигаючи в найскрутніші хвилини. Завжди він хоробро кидався в бій, запалюючи червоноармійців на нові подвиги.

Особистим прикладом героїства і відваги вчив тов. Щорс червоноармійців і командирів, як треба боротися, перемогати і героїчно віддавати життя за інтереси робітників і трудящего селянства.

Робітникам і колгоспникам України треба знати тов. Щорса, як одного з організаторів регулярної Червоної армії на Україні, як такого полководця, що одним Богунським полком блискуче розгромив 50-ий петлюрівський корпус у Чернігові, захопив величезні трофеї, що розбив на голову під Броварами добірні петлюрівські дивізії блакитно-жупаників.

І на початку січня 1919 року тов. Щорс звільнив столицю України — Київ — від Петлюри. Робітникам і колгоспникам України треба знати Щорса, як легендарного героя, що зразково укріплював коростенський плацдарм, що з винятковою майстерністю і маневреністю силами однієї 44-ої дивізії організував оборону проти десятків тисяч петлюрівсько-галицького війська, проти дивізій денікінців і поляків.

В той час як Україна заливалась кров'ю, як на її території бешкетували денікінські і петлюрівські банди, над Коростенем майорів червоний прапор Республіки Рад.

Щорс багатьма рисами і властивостями скидається на Чапаєва. Це яскраво potwierджує його безстрашний бойовий шлях, вміння впливати, запалювати бійців, проявляти величезну силу волі.

Характерний такий епізод. Розгромлений Петлюра перекидає своїх агентів до частин Червоної армії проводити контрреволюційну розкладницьку роботу. Найбільше цьому впливу піддалися частини Ніженського полку, що одного дня збунтувалися. Тов. Щорс, дізнавшись про це, один примчав до полку і, хоч йому загрожувала небезпека, гучним, владним голосом крикнув:

— Полк, шикуйсь!

Хвилина нерішучості, і полк вишикувався. Тов. Щорс скомандував:

— Гвинтівки покласти перед себе!

Гвинтівки були покладені.

— Сто кроків назад. Кроком руш!

І полк відійшов на сто кроків.

На вимогу тов. Щорса видано 20 організаторів заклоту, які були тут же розстріляні самими ніженцями. Решті тов. Щорс повернув зброю, під його командою ніженці пішли в бій і хоробро билися з ворогом.

Я познайомився з Щорсом, будучи на посту начальника штабу 1-ої Української радянської армії. Він був тоді начальником 1-ої Української радянської дивізії. Я приїхав до нього в Святошино, коли він звідти вибивав петлюрівців, які намагалися перейти в контрнаступ на Київ. Це була людина середня на зріст, з невеликою русавою борідкою, у чорній шкірянці, в англійському кашкеті. На вигляд надзвичайно енергійна, жвава, з великою силою волі, мужня, кра-

сива. Я бачив, як бійці з любов'ю дивилися на нього, як на свого справжнього вождя, готові завжди помчати туди, куди рвався тов. Щорс.

А Щорс завжди рвався тільки вперед!

Пригадую, як він прекрасно зорієнтувався в справі, коли петлюрівці намагалися його оточити в районі Вінниця — Жмеринка, відрізавши залізницю Коростень — Бердичів. Микола Олександрович блискуче організував контрманевр, у наслідок чого петлюрівці були розбиті на голову, взято силу трофеїв, полонених. Ворог уже не наважився більше вступати в бій з Щорсом і безупинно котився до Волочиська.

Близка дружба моя зав'язалася з ним, коли я був призначений на його заступника. Дивізія тоді була розташована в Коростені. Обстановка на фронті була така: з станції Ушомир (залізниця Житомир — Коростень), з Ємельянівки (залізниця Н.-Волинськ — Коростень) наїдали петлюрівсько-галицькі частини. З Києва Денікін, а з Олевська, Словечно — поляки. Залишилась одна залізниця для з'єднання Червоної армії — це на Гомель. Але і вона була під постійною загрозою наскоку поляків на станцію Мозир. У тилу дивізії були річки Дніпро, Прип'ять, Сож без переправи, без мостів.

Точилися щоденно вперті, криваві бої. Тов. Щорс ніколи не знав утоми, відпочинку. Він кидався з однієї ділянки на іншу, і туди, де слабі місця, кидав свою любиму дивізійну школу, названу його іменем.

Настав нещасливий день — 30 серпня 1919 року. Тов. Щорс зо мною верхи на конях поїхав з села Могильного, де був штаб Богунського полку, у село Білощицю. Дорога проходила саме перед ворожими лініями. Ворог відкрив по нас рушничний і кулеметний вогонь. Обстрілювали нас, поки ми не вскочили в село. Комполку тов. Квятек відрпортував про стан ділянки. Тов. Щорс наказав вести його туди, де лежить наш цеп. Тов. Квятек дуже просив не ходити туди.

Проте, тов. Щорс категорично поставив вимогу відвести його на передову лінію. Підійшли до 3-го батальйону, яким командував тов. Гавриченко (тепер командир Омської дивізії). Це було якраз навпроти тієї залізничної будки, де був схований ворожий кулемет.

Бійці попереджали тов. Щорса про небезпеку. Артилерійський вогонь по будці все таки не вибив кулеметника. Саме коли 3-й батальйон готувався до наступу, з будки ризонув по нас кулеметний вогонь. Ми залягли. Тов. Щорс підвів голову, взяв бінокль і почав розглядати лівий фланг Ніженського полку, де йшла жорстока стрілянина.

Спокійно тов. Щорс звернувся до мене:

— Подивись, Ваню, як здорово кулеметник строчить... — і наставляє бінокль на залізничну будку.

Враз бінокль випав йому з рук, і Щорс опустив голову.

Я підліз до нього:

— Миколо, Миколо,— звертаюсь я.

Мовчанка.

— Миколо, що з тобою? — шарпаю за полу шкірянки.

Мовчанка. Коли дивлюсь на потилицю — червона смужка. Я знімаю з його голови кашкета, і... кров, змішана з мозком, обліпила голову. Куля потрапила в лівий висок і вийшла з потилиці. Не вірилося в таку безглузду смерть!

— Миколо, Миколо,— не раз повторював я, поклавши його голову собі на коліна.

Він дихав, але був у нестямі. Через хвилини десять його не стало...

Так, кінець!..

Сумна звістка про смерть начдива блискавично облетіла бійців.

— Вперед, ура! — крикнув Гавриченко.

„Ура!“ — залунало з усіх боків, і бійці, як леви, кинулись на ворога. Жорстоко відплатили бійці за смерть свого вождя.

Тіло тов. Щорса було відправлено на станцію Коростень, в його вагон і звідти, з бажання його дружини, відправлено до Самари, де його поховано.

Газета „Красная правда“ (44-ої дивізії) надрукувала відозву політвідділу і штабу дивізії до всіх червоноармійців:

„Товариші червоноармійці! 30 серпня о 7 годині вечора на полі бою загинув наш славний і безстрашний начальник, друг і товариш Щорс.

Товариші, кожен з нас знає, що являв собою наш любимий начальник. Ім'я Щорса нас завжди запалювало на нові революційні подвиги.

Революція і Щорс невіддільні для нас — сміливих богунців, відважних новгород-сіверців і славних тарашанців.

Наші полки, сформовані нашим начальником під час гетьманщини з

маленьких загонів і окремих осіб, завдяки Щорсові, виросли в струнку, безстрашну революційну армію.

Під керівництвом нашого славного вождя ми робили великі подвиги.

Завжди попереду нас ішов наш любий вождь, наша гордість — Щорс. Він вів нас до великих перемог над ворогами революції. В кожному бо-гунці, новгород-сіверці і таращанці живе дух славного вождя Щорса. Грудьми кожний з його червоноармійців бився за Щорса. Він був для своєї дивізії найлюбимішим начальником, ви і він являли одну спаяну червоноармійську сім'ю. Він був не тільки великим вождем, безстрашним героєм, він був не тільки великим революціонером з залізною силою волі, він був не тільки одним із найталановитіших полководців, — у червоноармійському оточенні він був простим робітником, добрим товаришем і щирим, скромним другом.

Смертю героя на революційному посту загинув наш вождь, наш любий друг і товариш Щорс.

Помер наш Щорс!..

І своєю героїчною смертю за революцію він залишив своїм любимим богунцям, новгород-сіверцям і таращанцям святий заповіт: ненавидіти, як смерть, рабство, жити революцією і вмерти за неї.

Витає в повітрі над нашими головами заклик нашого вождя...

Брати, вперед, до нових перемог, в ім'я революції!"

Гірко оплакували бійці свого вождя. Пам'ятаю, як його любима дивізійна школа прощалася з ним. Курсанти школи, що хоробро билися, не знали поразки, були міцні в боях, тут плакали, як малі діти.

Дорого обійшлася ворогам смерть Щорса.

ЩОРС

ЩОРС — це висока героїка нашої боротьби за рідну Радянську Україну. Щорс — це висока героїка роботи нашої партії комуністів-більшовиків — організатора і вождя трудящих мас.

Говорити про Щорса — це значить говорити про створений ним згуртований, твердо, бадьоро керований ним бойовий колектив. Імена великих творців ми пам'ятаємо по їхніх творах. Щорса пам'ятаємо по прекрасному твору його більшовицької волі, більшовицької його свідомості. Щорс — засновник Богунського полку, основоположник бойової 44-ої київської дивізії.

При імені богунців радісно тремтіли серця української бідноти, лютим страхом тремтіли наші вороги. Тому, що богунці це була сила стійка, відважна, дисциплінована вищою спайкою трудової солідарності й трудового обов'язку.

Перший бойовий загін — зародок богунців — Щорс згуртовує в березні 1918 року. Щойно зітхнула вільно трудова Україна, скинувши з Дніпра зрадницьку раду. Але рада, запродавши „рідну мати“ німецьким імперіалістам, повертається під захистом німецьких багнетів. Була тоді пора великого виходу окопного народу — через Україну валили юрби піших і набиті докраю поїзди — солдатів, що „відвоювали“ вже в імперіалістичній війні, війні, прикінченій більшовиками.

Щорс — демобілізований прапорщик із старої армії — з групою товаришів намагається в с. Семенівці, Новозибківського повіту, організувати опір німецьким окупантам. Ми від Брянська готували тоді удар до Бахмача, щоб затримати натиск німців до Харкова. Невеликий загін Щорса (300 багнетів) дав німцям міцний бій під Злинками, затримав їх під Клинцями, звідки відійшов в Унечу.

Тут з німцями укладено було перемир'я (німці такими частковими перемир'ями забезпечували лівий фланг свого просування вглиб України). Щорс від'їжджає за дорученням партії до Сибіру, потім проти чехо-словаків на Волгу. У вересні 1918 року він знову в рідних місцях — центральний ревком нашої партії закликав його формувати в „нейтральній зоні“ бойову силу українського повстання проти окупантів.

І коли в листопаді спалахнула в Німеччині революція і, урахувавши розклад німецьких окупаційних військ, склався, за ухвалою ЦК, в Курську, на чолі з товарищем Сталіним, український штаб (названий „Реврада групи курського напрям“), то в ньому вже добре знали про Щорса. У „нейтральній зоні“ дві дивізії: друга — коло Білгорода, перша — коло Унечі. А краща частина першої дивізії — найбільш бойова, дисциплінована й стійка — це Богунський полк на чолі з Щорсом. І як тільки прибули ми до Курська, вже віддавали першій дивізії бойове завдання — підготувати заняття Гомеля і скувати противника на шляхах від Києва до Курська чи Брянська.

Ми готувались наступати до Харкова. Перша дивізія прикриває фланг цього наступу. Але головне командування (Серпухов), з особливих стратегічних міркувань, загальмувало наш наступ, вимагало від нас формуватись і ждати. Обмежились легкими сутичками — наскоками на ворога, організувались, формувались, готувались.

Перша дивізія потроху, проте, проникала на Чернігівщину. На 25 листопада зайнятий був Стародуб, богунці підійшли до Клинців.

1 грудня ми посилаємо до першої дивізії тов. Локотоша (одного з „царицинів“, присланих товаришем Сталіним). Локотош заміняє тов. Крапивянського на чолі 1-ої дивізії.

7 грудня тов. Локотош повідомляє: „Дивізія перебуває в найбільш неорганізованому й безладному стані“. Але вже виділяється Богунський полк, полк Щорса. У ньому 3 батальйони, 1100 багнетів, 100 шабель розвідки, 15 кулеметів, 3 гармати. У ньому порядок, дисципліна. У Новгород-Сіверську (4 грудня) Локотошеві довелося розстріляти на місці 7 чоловік за бандитизм. Аж ось тов. Панафідін, політком 1-ої дивізії, повідомляє, що полк Щорса вступив у Клинці.

„У Клинцях наші частини зустрінуті з хлібом-сіллю, з оркестром. Наші солдати поводитися прекрасно. Обрано ревком“. І далі говориться про великий вплив богунців на німців — німці перейнялися повагою до стійких, дисциплінованих богунців. „У сто шостому полку організувалася група... у ній 300 чол. Ними передано нам два кулемети і 8 тисяч патронів. Вони провадять роботу над виборами Совдепу. Комісія по виборах готує квартири і урочисту зустріч нашим військам“.

Цю чітку дисципліну богунці, керовані Щорсом, зберігали, не зважаючи на всю трудність обстанови.

Політком пише:

„Скрізь прекрасний настрій у наших частинах... Невідкладно потрібне обмундировання... Особливо терміново, що б то не стало працівників... Ми щодня займаємо десятки сіл, посадів, хуторів...“

Зима була рання. Лютий холод стояв уже наприкінці грудня. Локотош і політком щодня кричали нам про нестачу обмундировання. У подертих солдатських шинельках, вітром підбитих, роззуті богунці несли важку бойову службу.

Політком писав:

„Піднесення в частинах величезне. Алеж так не можна... У Богунському полку цієї ночі троє чоловік замерзли на посту. І це не єдиний випадок...“

На 1 січня наші повстанці зайняли Гомель, 1-а дивізія глибоко просунулась до Чернігова — Бахмача. Завдання нашого штабу вона цілком виконала.

На 24 грудня ми уклали з німцями погодження про те, щоб пропустити їх через Східну Росію в Німеччину. Але головне командування (Серпухов) стримувало наш порив.

Головком писав 24 грудня:

„Стратегічні завдання на Україні такі великі, що для розв'язання потрібно буде кілька армій“.

На Україні кипіла боротьба повстанців. І нам було ясно, що нас там ждали готові оформитись і тоді здатні чудеса творити величезні сили.

Німці очищали кордон. Ми проникали скрізь за німцями.

На заклик ЦК ми повели за своїм почином енергійний наступ до Харкова і на ранок 3 січня, зламавши петлюрівців під Козачою Лопанню, Слатіно, Гайвороном і Золоче-

ТОВАРИЩИ БОРЦЫ КРАСНОАРМЕЙЦЫ!

В рядах Красных Революционных Советских частей, вверенной мне дивизии, среди товарищей красноармейцев замечены случаи **пьянства**, где под влиянием алкоголя было произведено несколько преступлений, недопустимых, несвойственных тов. красноармейцу, дискредитирующих достоинство и доблестные боевые заслуги Красной Армии перед народом.

Предупреждаю тов. Красноармейцев: в рядах Советских Революционных войск нет места **пьянству**, нет места **алкоголизму** и **пропойцам**, и те из красноармейцев, которые будут замечены в пьяном виде, в употреблении и хранении спиртных напитков будут: 1) исключаться из рядов Советской Красной Армии с опечатанием документов и 2) широко опубликовываться в газетах, как негодный, вредный, недопустимый в рядах Советских войск элемент, которому нет места на территории Советской Власти.

За вышеуказанное явление, **среди лиц занимающих ответственные командные посты**, будут подвергнуты расстрелу, с широкой оглаской в печати: „расстрелян, как негодный, нагубный и разлагающий элемент,“ с занесением на черную доску его имени и фамилии.

Ряды Красной Рабоче-Крестьянской Армии состоят из лучших сынов народа, честных и мужественных борцов, которые, не щадя жизни, борются за осуществление тех прав и достоинств человечества, которых ему не давал вековой враг буржуазного империалисто-капиталистического строя.

И обращаюсь с призывом ко всем сознательным Красноармейцам!

С достоинством и примером высоко держать Победоносное Красное знамя мирового пролетариата.

Да здравствует наша Рабоче-Крестьянская Красная Армия с могучей сознательной и несокрушимой дисциплиной.

Начдив Н. Щоро.

вим, наша 2-а дивізія вступила в Харків. Звідси потужним поривом наступаємо до Бахмута — на підтримку сусідньої армії — до Катеринослава, до Полтави.

Стиснені з тилу червоним повстанням, гайдамацько-петлюрівські частини нами були вщент розбиті. Натиск червоних українських військ нестримний. І зростання наших сил величезне. Час подумати про Київ.

Щоб підготувати удар на Київ, я з комісаром штабу (уже офіційно — „Український фронт“) тов. Вишневецьким виїхав на Чернігівщину. 20 січня в штабі 1-ої у Городні виявилось, що 1-а дивізія вже 8 січня була в Сосничах, 12 січня Щорс взяв Чернігів. Нам розповідали, як він блискуче провів цю справу: непомітно підготував удар — і в лоб і з тилу. Противник був захоплений несподівано — штаб 5-го корпусу взятий цілком — з паперами, машинками, ад'ютантами, оперативним відділом і комкором. Взято 2 гармати, 2 радіостанції, 2 автомобілі, 40 вантажних автомобілів, 6 літаків, 30 кулеметів, 5 тисяч гвинтівок...

В частинах 1-ої дивізії, на чолі з богунцями, почувалось таке бадьоре піднесення, що в наказі по фронту ми відзначили: „З радісним хвилюванням Реввійськрада свідчить, що 1-ша дивізія повна живої бадьорості, негасимого революційного пориву, що її лави надійно згуртовані революційною дисципліною, святою солідарністю трудящих.

Реввійськрада щаслива також свідчити, що штаб дивізії виявляє глибоку відданість справі і невсипучу увагу до потреб червоноармійців.

Переборюючи всі труднощі бойового походу в морозну пору, погано одягнена, роззута, 1-ша дивізія, розбивши на голову зрадливого ворога, звільнила землю Чернігівщини від панської кабали; 1-ша дивізія стоїть уже коло порога Києва — головного гнізда зрадників і душителів свободи трудового народу України. Недалекий день, коли переступить вона цей поріг. І важка буде катам свободи її рука.

Привіт, привіт і поклон славним синам селянства та робітників, що повстали на оборону святої свободи. Вічна слава переможній 1-ій Радянській українській дивізії“.

Підготувавши підтримку наступові 1-ої на Київ, зайнятий Петлюрою, ми з Щаденком до початку лютого виїхали знову до штабу 1-ої.

А штаб її вже в Ніжені, і йдуть важкі бої коло Бобрині — Бровари. 1 лютого Бровари зайняті полком Щорса. Зламано тут кращі сили Петлюри — частини 1-го й 2-го чорноморських полків, білоцерківський, 1-ий київський і стрілецький (січовики) піхотні полки, 1-ий кавполк при великій артилерії. 4 вранці ми виїхали в Бровари. Перед селом розгорнутим строем у сірих обтріпаних шинелях, хто в постолах, хто в опорках, мало хто в чоботах — вишикувалися богунці. Назустріч нам сухуватий, підібраний, чіткої виправки командир. Його крок стриманий і немов пружинний. В ньому відчувається величезна енергія добре дисциплінованої сили. Погляд відкритий, прямий, ясний і твердий. Стискання руки міцне. Чітка, невелика, але ладно скраєна постать. Чітка мова. Не абиякий чоловік.

Таким його запам'ятали — командира 1-го Богунського тов. Щорса.

В Щорсі відчувається серйозна військова підготовка. Але дуже молодий. Не зважаючи на акуратну бороду, йому далеко до 30.

...Пройшли перед фронтом полку.

Скільки бадьорості й радісної готовості в обвітрених обличчях!

Дано наказ взяти Київ, і богунцям перша в цій справі роль. Дружне, радісне „ура“...

Ззаду тримається штаб 1-ої дивізії. Підходить і командир таращанців.

Командир 2-го Таращанського полку Боженко тип партизанського ватажка. Частини в нього досить дисципліновані, але сам він дуже важко піддається дисципліні. Військової освіти не має, у карті розбирається погано й ледве орієнтується в загальній обстанові. Але його полк сліпо, безвідмовно піде, куди він його поведе.

Виводив Боженко полк, граючи нагайкою, з якою не розставався („Наш командир суворий, але й милостивий — відшмагав від душі, а трибуналові не віддасть“ — кажуть про нього таращанці).

Два різні типи керівників. У другому ще грає сільська анархостихія. Перший панує над нею ясним усвідомленням великої мети свого класу, спокійною дисциплінованістю більшовика.

... Розбитий під Києвом, будучи під загрозою робітничого повстання в Києві, Петлюра втік із столиці України. 1-ша дивізія, на чолі з богунцями, вступила в Київ вранці.

У Києві — зразковий радянський порядок. Війська розміщені по квартирах, жодної скарги від обивателів до нашого штабу про самочинства, насильства червоних бійців.

Богунські і таращанські полки нагороджені ЦВК'ом Радянської України червоними прапорами.

Щорс, за розпорядженням нашої Реввійськради, призначений начдивом 1-ої.

Блискучі якості бойового командира-організатора виявляє Щорс.

Штаб 1-ої дивізії скоро стає зразковим. Як тільки більш чи менш відстоявся тил, Щорс закладає школу комскладу — йому ясне все значення випробуваних твердих кадрів.

Ось відзів про 1-шу дивізію: „Підкомісія № 4 вищої військової інспекції, проінспектувавши оперативний, адміністративний і господарський відділи дивізії, школу інструкторів і запасний батальйон, вважає за свій обов'язок potwierдити прекрасну поставу справи і висловити подяку. Необхідно дати дивізії радіостанцію, дозволити дати з Умані потрібні автомобілі й дати працівників для викладання соціальних та загальних наук у школі, з стрийової точки зору й щодо дисципліни, зразковій. Голова підкомісії № 4 Чанський, військкерівник Михайлов“.

Оперативні завдання 1-ої дивізії величезні.

У лютому починаємо, в березні розвиваємо невтримний наступ на головні сили Петлюри. В центрі наступу — 1-ша дивізія — на Козатин, Вінницю. Її рух прикриває наша кіннота — Жмеринка — Бар. З нею зливаються дії 2-ої дивізії на Правобережжі. Щорс прекрасно керує діями центральної групи.

У наслідок, на початку квітня центр противника розгромлено, взято близько 4 тисяч полонених, близько 200 гармат, з них до 50 цілком справних, 10 важких, кількасот кулеметів, величезні склади всякого майна, знищено склади 5 дивізій і 2 корпусів. Тільки несподіване бездоріжжя врятувало Коновальця від обхідного руху нашої кінноти. Крім того, правофлангова група противника після тривалих впертих боїв коло Цвіткова, Умані тощо, оточена коло Вапнярки, почасти розсіяна (три полки, в тому числі петлюрівсь-

кий полк, здалися в полон коло Вапнярки). Шлях до Одеси очищено. Наша армія, що майже не одержувала постачання, забезпечена великою кількістю кулеметів, гармат, снарядів.

Але на 15 березня директорія уклала угоду з поляками і кинула полки, які звільнилися, на Сарни—Коростень і Бердичів—Житомир. Частини західного фронту ганебно втекли, кинувши Сарни, кинувши Коростень.

Створилась пряма загроза для Києва. І тут підходять богунці, спішно викликані нами на захист Києва. Полк Щорса зупиняє на Тетереві натиск 4 петлюрівських полків.

У запеклих боях, де відзначилися небаченою відвагою наші „партизани“, де кожний епізод звучить в оповіданні як героїчна легенда,—богунці ламають цвіт петлюрівських сил.

Коростень наш, богунцями захоплено 3 бронепоезди, силу зброї, силу полонених.

Але натиск Петлюри розвивається в центрі. Галицькі січовики кинуті на Бердичів. Стан наш хиткий. Багато сил відтягнуто ліквідацією вапнярської групи петлюрівців. Треба будьщо завершити цю ліквідацію. Рятуює стан Щорс. У найважчу хвилину, коли піддалися наші частини, втекли з Житомира, коли зрада командира розладнала наші лави коло Бердичева, ми посилаємо Щорса в Бердичів. Спокійний, чіткий у цьому пеклі начдив один вартий цілої дивізії. Його спокій передається нашим лавам. З новою відвагою відбивають вони запеклий натиск січовиків. „Тримайся, Щорсе, ми повинні покінчити з ворогом коло Вапнярки“. Щорс тримається, змагаючи. І раніше, ніж підійшли частини 2-ої дивізії, що звільнилися, ще не розгорнувся блискучий маневр нашої кінної групи від Бара до Старо-Константинова—Шепетівки (у тил січовикам), вже відбито петлюрівців коло Бердичева, вони вже відступають.

Зламавши під Коростенем, зламавши під Бердичевом противника, 1-ша дивізія висувається поруч з кавбригадою до колишнього державного кордону.

А наша дивізія вже очистила лінію Дністра. Стратегічні завдання Українського фронту вже розв'язано, розв'язано силами українських радянських військ.

1 травня український уряд ставить румунським боярам ультиматум про очищення Бесарабії та Буковини.

Ми енергійно, радісно готуємось до наступу на допомогу Радянській Угорщині. 1-ша дивізія в цьому наступі піде в авангарді правого крила — до Марморет Сігета.

Але Денікін розвиває наступ з Донбаса. Ми повинні допомогти південному фронтові. Вириваємо з бою ряд частин, посилаємо на південний фронт нашу гордість — червоних козаків Примакова.

Новий удар у спину. Поруч ряду куркульських дрібних повстань повстав і Григор'єв (командир дивізії). Величезні наші сили відтягнені на придушення цього повстання. Його зламано нами через два тижні. І цей дуже важкий іспит наша молода Червона армія України склала з честю. З рідкими винятками наші фронтові частини залишилися вірні радянській владі. І, насамперед, славні сини Щорса, богунці. Каїнова зрада Григор'єва та інших отаманчиків була зламана ними.

Оправився Петлюра. Зібрав у кулак рештки своїх січовиків, кинув їх на Проскурів, потіснив нас до Жмеринки. Знову Щорс з кращими частинами рятує стан. Фланговим натиском від Жеребків — Хмільника він виходить (на початку червня) до Проскурова — Деражні, загрожуючи відрізати головні сили Петлюри, що рвуться до Вінниці.

На цьому маневрі ми розлучилися з Щорсом. Український фронт був скасований, злитий з південним фронтом. І скоро 1-ша Українська дивізія перейменована у 44-ту. На чолі її — міцний, спокійний, надійний вождь — Щорс. Славний шлях 44-ої дивізії! Славний шлях її вождя! Славна його загибель 30 серпня 1919 року під Коростенем — на передовій лінії бою з ворогами.

Усім тим, хто стояв під його командою, всім тим, хто був зв'язаний з ним у міцній нашій славі боротьбі за Радянську Україну, — ніколи не забути світлого образу Щорса, цього найкращого втілення найкращих якостей пролетарського борця.

Щорс — це блискуче втілення могутніх сил пролетарської соціалістичної революції на нашій Україні. Підлі буржуазні підголоски сюсюкають про наносність на Україну комуністичних ідей. Наша відповідь — Щорс, тисячі тисяч бійців, організованих на Україні Щорсом та його товаришами по партії. Це їхніми руками, пліч-о-пліч з російськими проле-

тарями, руками українських робітників і селян-бідняків, придушувалась контрреволюція на Україні. Це під їхніми ударами пав гетьман, знищений Петлюра, скинутий у море десант союзників, зім'ятий Григор'єв.

І як у свій час Центральна рада повернулася на Україну під охороною багнетів німецького імперіалізму, так директорія схилила жовто-блакитний прапор перед трикольоровим прапором „єдиної неділимої“ Денікіна (договір у листопаді 1919 року). Побратались український куркуль з російським паном.

Але побратались і український бідняк з російським бідняком, пролетарі всіх націй колишньої Росії злилися в одній справі великої боротьби за повну перемогу комунізму в усьому світі.

І під прапором **Маркса — Леніна — Сталіна** ідуть вони впевнено до цієї перемоги.

ЛЕГЕНДАРНИЙ ГЕРОЙ

МИКОЛА Олександрович Щорс — організатор червоногвардійських загонів на Україні і в Сибіру, організатор славного Богунського полку і бойової 1-ої Української радянської дивізії, яка перейменована була згодом у Червонопрапорну 44-ту дивізію. Ім'я Щорса відоме всьому Радянському Союзові, як людини виняткової хоробрості, сміливості і героїстства. Коли взяти бої частин, якими командував тов. Щорс, з гайдамаками, німцями-окупантами, петлюрівцями і поляками, — то не було жодного бою, де б не брав участі на передових позиціях цей легендарний герой, що всюди показував зразки безстрашної відваги, запалював бійців своїм ентузіазмом, завзятістю, невтримним пориванням вперед під вогнем ворожих кулеметів і артилерії.

Від організатора червоногвардійського загону на Чернігівщині, звідки родом сам тов. Щорс, до любимого всіма начальника 44-ої дивізії — ось бойовий шлях цього героя.

На мою долю припало заступити тов. Щорса, як командира Богунського полку, після того, як його призначено начальником 1-ої дивізії.

Тов. Щорс запровадив серед богунців свою любиму тактику, яка полягала в тому, що частину полку, приміром, один батальйон, завжди направляли в тил ворога і потім блискавичним ударом з двох боків розмітали частини ворога і захоплювали в наслідок такої операції величезні трофеї — кулемети, патрони, полонених тощо. Такі бої богунці провели в селах Антонівці, Голозубинцях, Сиворогах, в районі Кам'янець-Подільськ — Волочиськ проти петлюрівсько-галицьких частин.

Проте, загальна обстановка на фронті у зв'язку з широким наступом Денікіна на Україну (липень — серпень 1919 року) примушувала нас не затримуватись на цій ділянці. 1-ша

дивізія під командою тов. Щорса організовано відходила на північний схід і зосереджувалась у районі Старо-Константинів — Шепетівка.

Під час цього відходу дивізія успішно відбивала атаки петлюрівсько-галицьких частин. Богунці, що прикривали відхід, запалювані тов. Щорсом, кілька разів переходили в контрнаступ. Особливо вперті бої богунцям довелося витримати коло Старо-Константинова. Становище дивізії ускладнялося, в тилу заворушилися петлюрівські банди. Отаман Шепель захопив Бердичів. Богунці пробиралися по районах і селах, де густо кишили банди. У штабі дивізії Богунський полк вважали вже загиблим: тим більше було радості тов. Щорсові, коли полк несподівано підійшов до Коростеня, де була згурпована вся дивізія.

Влітку 1919 року петлюрівсько-галицькі частини стягли свої сили під Коростень і почали вперто атакувати 1-шу дивізію. З боку Олевська були поляки, з боку Києва наседали денікінці. Шляхів для дальшого відходу в нас не було, бо в тилу дивізії були річки Прип'ять і Дніпро без переправ і мостів.

Енергійний, ініціативний тов. Щорс, що мав усі здібності блискучого пролетарського полководця, провів реорганізацію і вкомплектування дивізії в окопах під вогнем. Усі три Богунські полки були об'єднані в Богунську бригаду. Укомплектовані Таращанська, Новгород-Сіверська і 4-та бригади. Дивізію перейменовано у 44-ту.

З винятковою оперативністю тов. Щорс взявся розчищати залізничний шлях на Гомель. Шлях цей було так забито ешелонами, що, здавалось, по дахах вагонів можна було дійти до самого Гомеля. Проте, тов. Щорс своє завдання виконав і створив можливості для просування війська по залізниці.

30 серпня на світанку ворог повів наступ на лівий фланг фронту, охоплюючи Коростень у напрямі Чеповичі. Ніженський полк тріщав. Тов. Щорс кинув на позиції свою любиму дивізійну школу. Це були прекрасні бійці, стійкі більшовики.

Штаб Богунського полку стояв тоді в Могильному. Я виїхав на лівий фланг у с. Білощицю, щоб організувати удар на ворога і полегшити загальний стан на фронті.

Телефоном мене повідомили, що до штабу полку в с. Могильне прибули начдив тов. Щорс, його заступник тов. Дубовий і уповноважений Реввійськради XII армії тов. Танхіль-Танхілевич.

Я доповів телефоном про обстанову на фронті полку і заходи, що їх я вирішив провести. Тов. Щорс сказав, що він зараз же іде в село Білощицю.

Я рішуче протестував проти його приїзду в це село, бо дорога йшла вздовж фронту і весь час була під рушничним і кулеметним обстрілом. Проте, мої доводи, що, мовляв, нічого цікавого на нашій ділянці нема, що все цілком гаразд і т. ін., не мали впливу на тов. Щорса. Через деякий час тт. Щорс і Дубовий під'їхали до нас на передову лінію вогню.

Вони разом з мною оглянули позицію, яка була розташована на пагорбку на узліссі. По фронті йшла перестрілка.

Коли ми обходили лінію, один з бійців заявив мені:

— Товариш командир, у залізничній будці, що на 200 кроків перед нами, обов'язково мусить бути ворожий кулемет. Я бачив, як галичани поодиноці снували там, намагаючись маскуватись.

Тов. Щорс наказав командирові батареї тов. Хомиченкові обстріляти цю будку. Але кулемет не відгукався, не зважаючи на попадання прямо в будку кількох снарядів. Коли будка була наполовину зруйнована, вогонь батареї припинили.

Ми стояли трое поруч — тт. Щорс, Дубовий та я — і розмовляли про кметливість наших бійців. Через 2 — 3 хвилини з будки зататакав кулемет по нас. Ми встигли залягти. Кулеметний вогонь заливав нашу ділянку.

Раптом різко посилилася стрілянина на лівому флангу, де був Ніженський полк. Тов. Щорс підвів голову, взяв бінокль, щоб побачити, що там відбувається. В цей момент в нього влучила ворожа куля. Тут же на руках тов. Дубового він і помер.

Смерть тов. Щорса тяжко вразила всіх бійців.

У ту ж мить я віддав наказа командирові батальйона тов. Гавриченкові рішуче наступати. Бійці, запалені помстою за свого любимого Щорса, миттю кинулися в атаку і бук-

вально розтоптували ворога. Кулемет у будці негайно був захоплений. Атаки галичан на Коростень ми успішно відбили і з почестями проводили тіло свого дорогого полководця.

Командування дивізією перейшло до тов. Дубового І. Н. Оточений з усіх боків Коростень 44-й дивізії боронити було не легко. Потрібно було весь час кидатися з кінця в кінець. Якщо дивізія успішно відбивала атаки ворога, то виключно завдяки вмілому маневруванню тов. Щорса.

На коростенському плацдармі восени 1919 року переможно майорів червоний прапор рад.

Цей прапор славна 44-та дивізія під командуванням тов. Щорса тримала з честю.

СТИЛЬ БОЙОВОГО НАЧДИВА

Я Ісакович. Хто коло апарату?

— Я, Боженко.

— Василю Назаровичу, до вас Щорс прибув?

— Був годину тому, потім поїхав у Богунську бригаду.

Виходимо з вагона штабу на перон. Тепла квітнева ніч. Від штабу Тарашанської бригади до дільниці Богунської коло 40 км. На цій відстані розкиданий ряд сіл і хуторів, зовсім не зайнятих нашими частинами. Недавно звільнена територія України, і особливо прифронтна смуга, кишить петлюрівськими агентами. Їм вдалося вже організувати в найближчому тилу десяток дрібних банд, які займаються мародерством і нападають зза рогу на невеликі наші загони.

Мимоволі тривога закрадається в серце. В машині начдива ручний кулемет, яким він майстерно володіє, ще два штабні працівники, але ніч чортівськи темна. Треба попередити Квятека, що до нього поїхав Щорс.

— Зв'язок з Богунською бригадою обірваний. Про Щорса не маємо ніяких відомостей. Вжито заходів до відновлення зв'язку.

Шість годин ранку. Проглянув останній аркуш газети, що пахне свіжою фарбою і поставив візу — печатку. Збираюся спати. За спиною чую впевнені знайомі кроки. Це — Щорс.

— Чому не спите? — відривчасто, але разом з тим співчутливо звучить його запитання.

Тепер він стоїть коло столу в незмінній своїй шкірянці, захисній гімнастерці і штанах, стрункий, міцний і бадьорий, як завжди. На його гарному, ніби вирізьбленому обличчі ні тіні втоми. Ніби він тільки встав з ліжка після міцного сну, а не прибув з бойових дільниць, проїхавши сотню кілометрів по труських шляхах. І тільки густий шар дорожнього пилу, що вкривав обличчя і м'які хромові чоботи, говорить про те, що безстрашний начдив встиг зробити багато.

Він уже знає, що йому треба виїхати до Києва в штаб

армії з доповіддю, але думки його ще витають там, звідки він щойно прибув.

Тепер його обличчя стурбоване. Трохи зведені брови, а проникливі променисті очі байдуже дивляться у вікно вагона. Але от очі загораються живим вогнем, і обличчя освітлюється веселою посмішкою.

— Ех, дочекайся б мені підножного корму, коні зміцнюють, а тоді ми їм покажемо!

Засунувши глибоко руки в кишені штанів, він, походжаючи туди й назад, захоплено розповідає нам про те, що бачив на бойовій ділянці.

Виїзд призначено через дві години. Знов понад сто кілометрів у машині. За дві години треба підготувати матеріал до доповіді, привести себе в порядок, дати вказівки начальникові штабу, одне слово... спати ніколи.

Такий стиль роботи начдива 1-ої Української Миколи Щорса.

Містка і досить розхлябана машина „Мітчель“ була захоплена як трофей в одному з останніх боїв з петлюрівцями. Тепер вона гладенько пливе по Житомирському шосе, що красиво в'ється між двома стінами лісового масиву.

Рідко трапляються окремі селища, частіше поодинокі хатинки лісників. По дорозі майже зовсім не зустрічаються вози й люди.

Але от у даліні показалася вантажна машина. Вже добре видно її обриси. Видно, що вона вщерть набита озброєними людьми. Гострі очі начдива Щорса вже помітили над радіатором машини блакитно-жовтий прапорець. Петлюрівці!

Пізно роздумувати про те, як сюди могла потрапити машина, повна петлюрівців. Линуть секунди, і з руху людей в машині видно, що і вони помітили наближення легкової машини, яка йде, до речі мовити, без всякого прапора. Щорс зовні спокійний і тільки вилиці обличчя якось особливо загострились.

Вантажне авто помітно уповільнює хід, з нього махає десяток рук, вимагаючи зупинитись. Щорс, віддавши розпорядження шоферу, сам підносить владним жестом руку, вимагаючи в свою чергу зупинення зустрічної машини.

З борту вантажного авто загрозово звисають дула десятка гвинтівок. Машини порівнялись.

— Хто ви такі будете? — спитався петлюровець, що сидів попереду, тримаючи руку на спусковому гачку револьвера.

Сумнівів не могло бути. На кашкеті Щорса красувалась новенька п'ятикутня червоноармійська зірка.

— Комуністи, — заревів петлюровець, супроводжуючи свій вигук матюканням.

„Мітчель“ раптом зробив різкий ривок, але Щорс, підвівшись з сидіння, вдержався на ногах і з силою кинув гранату в гущу отетерілих білогвардійців.

Дві-три секунди нічого не було чути. Тільки вітер свистів у вухах від щодалі більшої швидкості машини. Потім глухо донеслось тваринне ревіння і різкий звук від розриву гранати.

Машина розвинула таку швидкість, що підняла за собою буквально непроникливу заслону пилу. Щорс зняв кашкет, стукнув ним себе по коліну і розсміявся на весь голос.

Щорс ніколи не згадував про цю пригоду. В його багатому на бойові подвиги житті це був тільки маленький епізод.

Щорс був дійсно залізним вольовим командиром Червоної армії. Його авторитет серед бійців і командирів був незаперечний.

В умовах боротьби 1-ої Української радянської дивізії, де партійний і робітничий прошарок був дуже незначний, це мало колосальне значення. Щорс нещадно боровся з усякими проявами партизанщини, мародерства, дезертирства.

Куркульсько-петлюрівські агенти вели не тільки на території звільненої України, але і в частинах 1-ої дивізії шалену підпільну агітацію проти комуністичної партії, проти залізної військової дисципліни. Разом з тим ці вовки в „овечій шкурі“, які пробралися в лави бійців з мерзеною метою розкласти їх, блідли і тремтіли від страху при згадуванні імені Щорса. Вони знали, що, коли їх викриють, їм нічого сподіватися пощади.

Твердий більшовик, щиро відданий справі пролетарської революції, Микола Щорс був безпощадний до ворогів робітничого класу, до ворогів радянської влади.

3 БОЙОВОГО МИНУЛОГО

Миколи Олександровича

ШОРСА

Бойовий шлях Щорса

ЧЕРВОНОГВАРДІЙСЬКИЙ ЗАГІН ЩОРСА

У лютому-березні 1918 року, коли німці, запрошені Петлюрою, зайняли Україну, почали організовуватись перші червоногвардійські загони на Україні для боротьби з німецькими частинами, що наступали. Такий червоногвардійський загін сформувався в Семенівці (Новозибківського повіту), куди прибув з міста Сновська тов. Щорс з торбинкою на плечах. Разом з Щорсом прибуло ще 15 комуністів. Незабаром до Семенівки прибули організатори червоногвардійських частин тов. Квятек та інші. Щорса обрано було начальником об'єднаного червоногвардійського загону, який нараховував на той час коло 300 чоловіка. Звідси загін незабаром виступив під Злинку.

Бій під Злинкою був впертий. Геройський загін Щорса не витримав натиску німців і змушений був відійти до Клинців. Незабаром Клинці довелося здати німцям, і червоногвардійський загін Щорса вийшов до Унечі. До того часу підписано було перемир'я між РСФРР і гетьманською Україною. Загін Щорса було розпущено, майно відвезено до Москви.

Серед керівників загону виник потяг на командні курси. Першим поїхав на курси в Москву тов. Квятек. Щорс із другою групою працівників був відкомандирований до Сибіру для партійної і організаційної роботи. В травні місяці відкривається чехо-словацький фронт. Тоді тов. Щорс переходить в тил ворога і під чужим прізвиськом (Тимофеева) організовує там, за прикладом України, партизанські повстання проти білих, які групували навколо себе місцеве козацтво. Тут Щорса хтось виказує, його заарештовують і відправляють в штаб до генерала. Цьому останньому він видає себе за селянина, який не має ніякого відношення до боротьби червоних і білих. Його врятував зовнішній вигляд пастуха, в постолах і свитці, а також паспорт на ім'я селянина Тимофеева. Білий офіцер, який заарештував Щорса, настоював, щоб його розстріляли, але генерал, очевидно, не підозрівав у Щорсі свого противника і наказав відпустити його. Не дійшовши до розташування червоних частин, Щорс зустрів роз'їзд верхівців з 15 чоловіка, провів їх знайомим йому шляхом в тил ворога і захопив штаб противника на чолі з тим самим генералом, який його недавно відпустив.

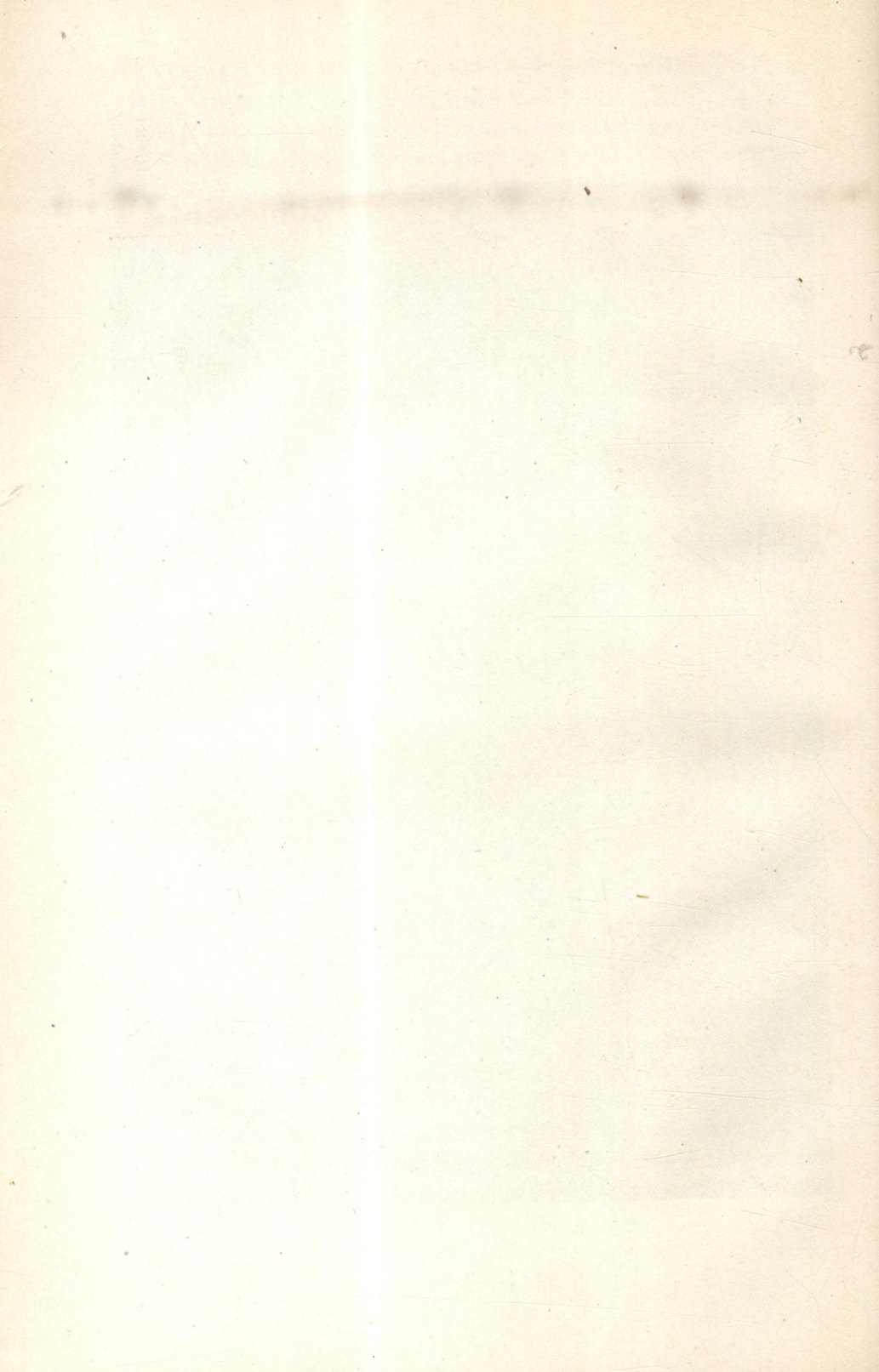
ЗНОВ НА УКРАЇНУ

Але довго лишатися тут тов. Щорс не міг. Його тягнуло на боротьбу за визволення України, яка стогнала під гнітом поміщиків і німецьких генералів. Незабаром приїздить він до Москви. Звідси його, як знайомого з умовами роботи на Україні, направляють в зерново у розпорядження Українського Радянського уряду. Тут був відділ Всеукраїнського ревкому, що керував організацією повстанських сил у демаркаційній смузі.

За цей час та частина працівників, яка поїхала до Москви на курси, встигла стати червоними командирами. Український Радянський уряд в особі Пятакова і Бубнова звернувся до Москви з проханням надіслати для роботи на Україні 10 червоних командирів. Прохання було задоволене. Серед тих, що повернулися, був і тов. Квятек. В Зернові

М. О. Щорс (х)
серед курсантів
дивізійної школи
комскладу

обидві групи колишніх працівників червоногвардійських частин знову зустрілись. Зустріч була радісною.

Щорс мав уже тоді доручення від Українського уряду формувати полк.

ОРГАНІЗАЦІЯ РЕГУЛЯРНИХ ПОЛКІВ

24 вересня 1918 року з наддніпровських партизанських загонів і деяких інших сформований був 1-ий Богунський полк. Одночасно йшло формування з решти партизанських загонів і інших полків. Таким чином, у цьому районі сформовані були такі полки:

1-ий Український повстанський полк, який дістав назву Богунського.

2-ий Український повстанський полк, який дістав назву Таращанського.

3-ій Український повстанський полк, який дістав назву Новгород-Сіверського.

Ніженська рота згодом перейменована в батальйон, а потім у 4-ий Український повстанський Ніженський полк.

Усі ці полки ввійшли до складу сформованої 1-ої Української повстанської радянської дивізії. Начдивом призначений був тов. **Крапівянський**. Командиром 1-го Богунського полку — тов. **Щорс**. Командиром 2-го Таращанського полку був спочатку **Барон**, потім **Боженко**. Командиром 3-го Новгород-Сіверського полку — тов. **Черняк**.

ФОРМУВАННЯ 1-ГО БОГУНСЬКОГО ПОЛКУ

Слідом за наказом про формування 1-го Богунського полку почали організовуватися в полку — господарська частина, кулеметна команда, ескадрон кавалерії, артилерія і околодок.

Загальними зборами партійних товаришів і працівників полку було виділено першого комісара — тов. Міхалдика (організатор партизанських загонів). З полку виділена була

також група комуністів спеціально для культурно-освітньої і політичної роботи. Ця група становила своєрідний політичний відділ, при якому існувала вербувальна частина. Остання мала зв'язок з закордоном, переправляла на Україну літературу і газети руською, українською і німецькою мовами. Вербувальна частина полку керувала також виведенням партизанських загонів з України на радянську територію.

При політвідділі полку існував виборний Реввійськтрибунал, куди входили два представники від політвідділу, два від командного складу і два від червоноармійців.

Політпрацівники приходили до червоноармійців у роти, читали газети, роз'ясняли читане, проводили політичні бесіди та ін. Одночасно відбувалися посилені муштрові заняття. Щодня займалися не менш 8 годин, не зважаючи на недостатнє харчування (хліба одержували тоді по $\frac{1}{2}$ фунта, м'яса майже не бачили).

Вже через місяць полк мав три батальйони, одну батарею артилерії з трьох гармат, кінну розвідку на 40 шабель і 12 кулеметів. А всього в полку нараховувалося до 1.200 чоловіка, виключно партизанів-добровільців. Розмістився полк у бараках на станції Унеча.

ПЕРШІ БОЙОВІ ДІЇ БОГУНЦІВ

З бойовим революційним настроєм у жовтні 1918 року і виступив на арену славних подвигів 1-ий Богунський полк.

Спочатку боротьба мала партизанський і розвідувальний характер.

Звичайно з настанням вечора полк вишиковувався з наказу комполку тов. Щорса, непомітно переправлявся через кордон і заходив німцям в тил. 2-ий батальйон полку робив часті напади на село Робчик з боку Клинів, нападав на німців, розбивав їх і з трофеями переправлявся назад через кордон. В полку розвинувся свого роду спорт — робити наскоки на німців і гайдамаків. Між окремими частинами полку відбувалися часті змагання. Так, бувало, збереться загін, озброєний револьверами, бомбами і гвинтівками, перейде кордон, зайде глибоко в тил німцям і молодецьким

Прапор 1-го Радянського Богунського полку,
одержаний від Центрального Виконавчого
Комітету УСРР

наскоком розбиває противника — німців або гайдамаків, захоплює коней та інше військове майно, а сам різними лісовими та болотяними шляхами виходить назад на Унечу. Ці безперервні наскоки дуже тривожили німецьке командування на Україні і не один раз служили приводом до виникнення ряду конфліктів між РСФРР і урядом гетьманської України.

РЕВОЛЮЦІЯ В НІМЕЧЧИНІ. БРАТАННЯ З НІМЦЯМИ

На початку листопада прийшла звістка про те, що в Німеччині революція. Богунський полк негайно ж висилає в усі німецькі гарнізони своїх делегатів. В складі одної з делегацій їздили тт. Щорс, Квятек. Взяли наші парламентарі з собою великий білий прапор і підійшли до німецьких постів, де їх зустріли німецькі офіцери. Делегація богунців заявила їм, що прийшла до німецького солдата поздоровити його із звільненням від кайзера і з революцією, а також з тим, щоб допомогти німецьким солдатам організувати в своїх частинах ради солдатських депутатів. Німецькі офіцери дуже перелякались і не пропустили делегацію. Німецькі солдати саме тоді групами стояли оддалік і чули всі ці розмови. Поки одні члени делегації „торгувались“ з німецькими офіцерами, другі підійшли до групи німецьких солдатів і передали їм про всі події, які сталися в Німеччині. Солдати догадувались вже про революцію на батьківщині і бачили, що офіцери від них щось старанно ховають. Делегація богунців роздала німецьким солдатам прокламації, помітингувала досхочу і, гордо заявивши німецьким офіцерам: „З вами ми більше не розмовляємо, а тільки з солдатами“, повернулася в полк.

Надвечір у Богунський полк почали прибувати німецькі солдати-делегати, яким у полковому клубі було влаштовано урочисту зустріч. Їм були дані відповідні інструкції, література і вони відправились назад у свої частини. Полковий політвідділ повів посилену агітацію серед німецьких частин. Не було дня, щоб представники богунців не їздили в той чи інший німецький гарнізон, де влаштовували наради і засідання німецьких рад солдатських депутатів.

На цей час 1-ий Богунський полк уже пересунувся з Унечі в село Найтоповичі. Одного разу полк у повному складі з оркестром музики і червоним прапором виступив з села Найтоповичі в розташовання німців (село Лищичі), де німецькі солдати зустріли богунців привітаннями. Коли Богунський полк підійшов, німецькі солдати взяли „на караул“, привітали богунців революційними вигуками: „Хай живе революція!“, „Хай живе Радянська Росія!“ і ввесь час кричали: „гох!“ („ура!“).

Тут було влаштовано інтернаціональний мітинг, всі промови перекладалися. В захопленні німецькі солдати кинулися цілувати богунців, почалося взаємне братання, привітання, частування сигарами та ін. Нарешті, мітинг закінчився, богунці пройшли всім полком церемоніальним маршем перед німцями під звуки оркестра і голосні крики: „гох! гох!“. Потім полк вишикувався розгорненим фронтом і пропустив в свою чергу німців церемоніальним маршем під голосні крики нашого „ура!“. Пізно вночі село Лищичі поділене було на два табори. Виставлені були взаємні дозори і патрулі.

УГODOBCI ЗАOДНО З ОФІЦЕРСТВОМ. СУТИЧКИ З НІМЦЯМИ

На жаль, в німецькій раді солдатських депутатів переважав угодовський елемент, який ішов на повіді у своїх офіцерів. До світанку тривало засідання німецької ради, на якому делегати богунців виставили німцям такі вимоги: 1) при залишенні України не підтримувати гетьманське військо, 2) залишити в цілості всю зброю і німецькі склади, 3) залишити Україну за три дні, не руйнуючи ні мостів, ні залізниць, і т. д.

Німці, проте, не виконали цих вимог богунців і далі трималися по-зрадницькому щодо останніх. Відходячи з району Лищичі — Робчик, німці висадили мости і, дійшовши до Клинців, з'єдналися з гайдамаками і спільно з останніми укріпилися проти Богунського полку. Не зважаючи на це, тов. Щорс видав наказ по полку:

„Гайдамаків знищувати нещадно, а з німцями брататись“.

Дійшовши до Клинів і зайнявши посад Ардон, командування Богунського полку заявило німцям, що з ними воно війни не веде, а тільки з гайдамаками. Але німці вчинили по-зрадницькому і, пропустивши 1-ий і 3-ій батальйони Богунського полку, вдарили їм у тил. 2-ий батальйон, який зайняв в цей час половину посаду Клинів, змушений був відійти у вихідне становище, а 1-ий і 3-ій батальйони „стукнули“ по німцях і прорвались до своїх.

ВІДХІД НІМЦІВ. ВЗЯТТЯ КЛИНЦІВ І ГОМЕЛЯ

Тов. Щорс був тоді одночасно і комбригом (командуючи 1-им Богунським і 2-им Таращанським полками, які становили одну бригаду). Таращанський полк під командою тов. Боженка (згодом комбриг Таращанської) встиг зайняти Стародуб і натискав на Семенівку. Щорс повернув таращанців і поставив їх на роз'їзді Святці (на залізниці між Новозибковим і Клинцями). Таким чином, німцям відрізані були шляхи відступу. Тоді вони вислали делегацію з проханням пропустити їх, бо вони мають намір вночі залишити межі України. Їх пропустили, і на світанку відійшов останній німецький ешелон.

1-ий Богунський полк увійшов у Клинів під вітання робітничого населення, що зустріло богунців як своїх визволителів хлібом-сіллю.

Не зважаючи на величезні сніжні замети, на великі морози і пургу, богунці напівроздягнені і роззуті, все ж мужньо рушили вперед на Новозибків. По всьому шляху свого просування полк безперервно поповнювався добровільцями. Дійшли до Новозибкова. Німці звідси спішно „викочувались“. Розвідники Богунського полку захопили назад панцерник імени товариша Леніна, який німці раніше відбили у богунців, а також масу коней, бомбометів та іншого військового майна. Звідси цілком справний панцерник був пушений в дію на Гомель, що його німці вже залишили. В Гомелі стояв червоний партизанський загін, якому і було передано панцерник.

БІЙ З ГАЙДАКАМИ

Потім 1-ий Богунський полк з станції Злинка пішов поза лінією залізниці на Городню. Спільно з таращанцями вдалося богунцям після запеклого бою зайняти Городню, відбивши у гайдаків коло 116 кулеметів. Виявилося, що тут полк зустрівся з добірним гайдацьким офіцерським загonom. Це був перший серйозний бій 1-го Богунського полку. В цей час по лінії на Гомель з боку Сновська через Городню проходили під захистом панцерника ешелони з німецьким військом. Вступивши в переговори з Богунським полком, німці дістали пропуск і через Гомель відправилися в Німеччину. З Городні 1-ий Богунський полк у грудні 1918 року рушив на містечко Седнев, де знову мав бій з гайдаками, а звідти — на Чернігів.

Дальший переможний похід полку супроводиться численними боями з Петлюрою, боями, які створили цілу епоху в історії 1-го Богунського полку.

БОЇ З ПЕТЛЮРІВЦЯМИ

Зайнявши Городню, таращанці через містечко Березно пішли на Ніжен. А 1-ий Богунський полк з боями почав посуватись на Чернігів. Петлюра займав тоді майже всю територію України, за винятком північної частини Чернігівської губернії і західної частини Харківщини з містом Харковом. Перший бій з Петлюрою був на північ від Городні в районі сіл, що розташовані там. З боку петлюрівців було вчинено досить серйозний опір, але Богунський полк, відбиваючи всі наскоки противника, з боєм посувався до Чернігова, захоплюючи по дорозі трофеї і полонених. Один з пам'ятних боїв відбувся під містечком Седневом на півдорозі між Городнею і Черніговом. Противник зазнав великих втрат і відступив до Чернігова.

БІЙ ПІД СЕДНЄВОМ

Полк посувався на обивательських підводах, а штаб полку разом з кінною розвідкою посувався за 3—5 верстов попереду полку. Не доїжджаючи 10 верстов до містечка Седнева, розвідка привезла донесіння, що містечко зайняте незначними силами гайдамаків. Щорс віддав наказ начальнику кінної розвідки рушити вперед і зайняти містечко. Розвідка виїхала. Цілком певний, що наказ виконано і розвідка займає містечко, Богунський полк посувався далі, але, під'їхавши за три верстви до містечка, побачив усю кінну розвідку, що розташувалася в ложині коло шляху. Розвідка пояснила, що її вибив ворожий загін, який несподівано підоспів з Чернігова. Тоді тов. Щорс, лишивши коней при конов'язях, з 38 спішеними кавалеристами несподівано кинувся на містечко. У противника піднялась паніка, і він кинувся тікати, лишивши богунцям одну гармату, 6 кулеметів, весь обоз і багато коней. На місці бою противник залишив коло 30 чоловіка вбитими, решта в паніці втікли на Чернігів.

ВЗЯТТЯ ЧЕРНІГОВА

Захопивши містечко Седнев, 1-ий Богунський полк рушив далі на Чернігів. Тут було розроблено дуже вдалий своїм задумом і здійсненням план. На ночівлю полк зупинився за 6 верстов від Чернігова. На світанку було призначено наступ. Годині о 2-ій ночі командир полку тов. Щорс вислав 1-ий батальйон на чолі з тов. Кошечевим і взводом кінної розвідки на 40 шабель в обхід Чернігова, щоб зайняти шляхи відступу противника. В Чернігові стояли великі сили 50-го петлюрівського корпусу.

На світанку Богунський полк повів наступ на Чернігів з двох боків—в лоб і з тилу. Наступ був такий несподіваний і навальний, що місто було захоплено за півгодини. Петлюрівські частини в розладі втікли, залишивши величезні трофеї. Було захоплено цілком панцерно-автомобіль-

ний корпус в складі 4 панцерних і 40 вантажних автомобілів, корпусна радіотелеграфна станція, величезна кількість полонених, кулемети, гранати, штабний склад з обмундируванням, харчами і озброєнням (12 мільйонів набоїв) і 3 гармати. Крім того, богунці захопили штаб петлюрівського корпусу з документами і командиром корпусу на чолі.

З числа захоплених у Чернігові панцерників панцерно-автокорпусу виділено було командуванням дивізії три панцерники: один легкий, що дістав назву „Богунець“, другий важкий, з гарматою, названий „Червоноармієць“, і третій, теж важкий, з гарматою — „Тарашанець“.

На той час тов. Шорс почав формувати кавалерійський полк, в основу якого виділено було один ескадрон Богунського і один ескадрон Тарашанського полку. Сідла, списи, шаблі та ін. для кавполку, що формувався, виділені були з захопленого в Чернігові військового майна. Протягом двох тижнів кавполк мав уже коло 1.000 шабель і пішов у загальний наступ, ідучи за полком. Тут же в полк вступила маса добровільців з чернігівських селян.

Розбиті під Черніговом рештки петлюрівських частин відступили до Києва, переслідовані богунцями. Це було вже наприкінці грудня 1918 року. Посувався Богунський полк ввесь час вдалими для нього боями, захоплюючи численні трофеї. Підходячи до Києва, полк налічував вже до 200 кулеметів, 9 гармат і 4 панцерників. Впертий бій мали богунці у Козельці, в результаті цього бою Козелець вони зайняли. Тут же богунці захопили ворожий панцерний автомобіль.

На всьому шляху від Чернігова до Києва петлюрівці масами добровільно здавалися в полон. В районі Козельця один взвод 1-го Богунського полку взяв у полон 400 петлюрівців з кулеметами і привів їх у штаб полку.

Петлюра, очевидно, напружував усі сили, щоб вдержатися в районі, який він займав. Він особисто прибув у село Димерку, проти якої вела наступ 4-та рота 1-го Богунського полку. Сюди ж Петлюра кинув кращі свої сили — цілу дивізію. 4-та рота Богунського полку не могла вдержатись, тоді їй на підтримку кинуте було 2-ий батальйон (в батальйоні на той час налічувалося вже коло 1.000 багнетів).

Щорс у бою
під Седневом
(з малюнка
худ. В. Сварога)

Почався впертий бій, в результаті якого петлюрівці були вибиті з Димерки. Тут полку здалася добровільно ціла рота петлюрівців в повному озброєнні. Петлюра спішно відступив на Бровари, де 1-ий Богунський полк мав останній сильний бій перед Києвом з противником, що відступав. Під Броварами 1-им Богунським полком були розбиті добірні петлюрівські частини, захоплені трофеї і маса полонених. Петлюра швидко „котився“ до Києва, де довго не затримався і незабаром відступив до Фастова.

Київ був зайнятий 1-им Богунським полком без бою в перших числах січня 1919 року. Полк ввійшов до міста з оркестром музики, його вітало населення і робітники міста Києва. Тут таки до полку влилися добровільці — робітники. Через кілька днів у Києві утворився ревком. Відпочивши трохи, полк рушив далі, переслідуючи ворога, що відступав.

В Козатині тов. Щорс здав командування 1-им Богунським полком своєму помічникові тов. Квятеку, який і повів полк у дальший наступ, а сам прийняв від тов. Локотоша командування над 1-ою Українською радянською дивізією, яка ввійшла до складу сформованої 1-ої Української радянської армії.

НА ВІННИЦЮ І ЖМЕРИНКУ

З Києва полк рушив в напрямі на Вінницю через Фастів — Ходорків — Махнівку. Запеклий бій витримав полк під Фастовом, звідки прибув у Ходорків, де зустрівся з партизанським загonom тов. Шаміса (який згодом командував одним з пластунських полків, а потім і бригадою). Радісно зустріло населення Ходоркова богунців, вийшовши їм назустріч з оркестром музики. Загін тов. Шаміса при зустрічі з полком взяв „на караул“. Жителі винесли на майдан столи, вкриті білими скатертинами, і частували богунців обідом.

З невеликими боями полк став підходити до Вінниці. Якраз тоді одержується наказ тов. Щорса зайняти Вінницю 1-им Богунським полком з північного заходу і 2-им Таращан-

ським — з південного сходу. В наказі вказано було строк для виступу. Але комполку тов. Квятек, з власної ініціативи, не чекаючи загального наступу, за дві години перед світанком зняв полк і перейшов у наступ. Не доходячи містечка Калинівки, тов. Квятек одержав повідомлення, що в містечку петлюрівський отаман Палій, який робить погроми і вбиває мирних жителів. Вигнавши петлюрівців з Калинівки, тов. Квятек виділив ескадрон на 180 шабель і сам на чолі ескадрона виступив на Вінницю. Полк ішов ззаду під командуванням тов. Данилюка.

Молодецьким наскоком вірвався тов. Квятек серед білого дня з своїм ескадроном у місто, завдавши величезних втрат ворогові.

Петлюрівці і не чекали такого сюрпризу. У Вінниці, як виявилось, була ставка Петлюри і при ній „курінь смерті“ отамана Палія. Важко змалювати паніку, яка охопила петлюрівців, коли вони побачили наших відважних богунців, що діяли безстрашно шаблями і револьверами. Тов. Квятек дізнається, що на станції навантажуються петлюрівські ешелони, вже готові до відправлення. Тоді він із взводом на 40 шабель кинувся на вокзал. Ешелон вже відходив, але один з відважних кіннотників-богунців підскочив до паровоза і, наставивши револьвер на машиніста, примусив його зупинити поїзд. Тут кинулися богунці до вагонів, навантажених різним майном, серед якого поховалося багато петлюрівців. В руки нашого командування попали величезні ешелони з обмундируванням і спорядженням. Значно поповнилася тут і артилерія полку.

Командир Таращанського полку тов. Боженко, який мав велике бажання першим увійти в Вінницю, довго не міг простити тов. Квятеку того, що той раніш за нього зайняв місто, і почав просити тов. Щорса обов'язково пустити його на Жмеринку. І дійсно, не зважаючи на 40-верстовий перехід, Боженко, відпочивши три-чотири години, кинувся з своїм кавескадроном на Жмеринку, яку зайняв молодецьким наскоком, захопивши величезні трофеї, серед них 1.000 кулеметів і величезний ешелон. Цим наскоком тов. Боженко довів, що таращанці не відстають від богунців ні хоробрістю, ні відвагою.

ОБОРОНА КОРОСТЕНЯ

В Коростені 1-ий Богунський полк був кинутий на позиції. Почалися жорстокі атаки галичан. Полк, зайнявши зручну позицію під селами Могильне — Білощиця — Рудня-Могилянська, розташувався в своїх старих весняних окопах, маючи зв'язок праворуч із частинами кавбригади Петренка в Ушомирі, а ліворуч з Ніженським полком та двома іншими Богунськими.

Противник повів наступ на Коростень. Богунці переходили у навальні контратаки, щоразу відбиваючи противника верстов на 10 — 15, повертаючись потім у вихідне становище. Добре знайомі богунцям місця і старі окопи навіювали їм певність перемоги.

Тут же під обстрілом противника в безперервних боях вся дивізія, в тому числі і 1-ий Богунський полк, відбиваючи ввесь час напади ворога, обмундировувалась, укомплектовувалась і реорганізовувалась.

ГЕРОЙСЬКА СМЕРТЬ НАЧДИВА тов. ЩОРСА

30 серпня 1919 року начдив тов. Щорс разом з своїм помічником тов. Дубовим, який прибув на позицію 1-го Богунського полку, верхи направилися в село Білощицю на дільницю 3-го батальйону. Дорога йшла якраз по стрілецькій лінії. Противник, помітивши верхівців, відкрив по них рушничний, кулеметний і рідкий артилерійський вогонь і обстрілював їх аж поки вони не вскочили в село. Комполку тов. Квятек віддав рапорт про стан дільниці. Тов. Щорс наказав вести його на стрілецьку лінію. Не зважаючи на прохання тов. Квятека не ходити туди, бо на цій дільниці нічого цікавого немає, тов. Щорс категорично настоював на своїй вимозі. 3-ій батальйон, куди пішов тов. Щорс, займав позицію за 100 кроків від противника, на краю великого лісу. Тов. Щорс поговорив спочатку з червоноармійцями 8-ої резервної роти, яка стояла в лісі, а потім пішов у окопи. Комполку дістав наказ підготувати 3-ій ба-

тальйон до наступу на підтримку 3-го Богунського полку, що займав позиції лівіше. Помітно було, як перебігали поодинокі і групувались галичани. Але ні богунці, ні галичани стрілянини не починали. Тільки на лівій ділянці 3-го Богунського полку гриміла артилерія, тріскотіли кулемети і гвинтівки.

Попереду на 200 кроків — в розташованні противника стояла зруйнована будка. Тов. Щорса попередили, що в цій будці сховано ворожий кулемет, але він не звертав на це ніякої уваги і вільно розгулював по лінії. Незабаром він віддав наказ командирі батареї тов. Хомиченкові, який був на спостережному пункті, обстріляти цю будку, і це було виконано. Два-три снаряди попали в злочасну будку, але ворожий кулеметник, що засів там, не подавав ніяких ознак життя і вперто мовчав. 3-ій батальйон 1-го Богунського полку на цей час підготувався вже до наступу. Але лише тільки було скомандувано: „Цеп, встати, вперед!“, як схований в розбитій будці ворожий кулемет почав „строчити“. Тов. Щорс ліг в окоп, а потім підвів голову, бажаючи подивитись, що робиться ліворуч на дільниці 3-го Богунського полку. В цей саме час ворожа куля попала йому в голову і він впав убитий. Богунці уже посувалися вперед. Дізнавшись про смерть любимого командира і вождя дивізії, богунці поклялися помститися за нього ворогам.

З лав 44-ої дивізії вирваний був один з найстаріших її синів, засновник славної Богунії, найхоробріший і найвідважніший командир-революціонер тов. Щорс. Пам'ять про нього і дотепер живе в серцях старих бійців 44-ої дивізії. Вони з глибокою пошаною згадують ім'я тов. Щорса і передають його з уст в уста молодому поколінню.

Після геройської смерті тов. Щорса командування дивізією прийняв найближчий помічник його тов. Дубовий.

(З історії походів і бойових дій 44-ої Київської стрілецької дивізії 1918 — 1920 рр.).

ПРО ТОВ. М. О. ЩОРСА

Це було під час „нейтральної зони“ на початку вересня 1918 року. До начальника штабу повстанських загонів тов. Петренка, що мав своїм місцеперебуванням село Юринівці, прийшла міцна людина, середня на зріст, одягнена в солдатську гімнастерку і штани, з м'якою шляпою на голові. Це був тов. Щорс. Він був призначений у розпорядження тов. Петренка зерновським штабом всеукраїнського ревкому.

При першій таки зустрічі з тов. Щорсом мені впало в око, що ця людина, скромна, тиха і мало рухлива на вигляд, була сповнена до країв, якщо можна так висловитись, кипучою енергією, яка нестримно переливалася через край. Пізніше, зустрічаючися з ним не раз при різних обставинах, я переконався, що тов. Щорс народжений для партизанської війни. Сміливий, винахідливий, вміючи впливати на оточуючих його, він був видатним організатором. Ставши на чолі одного з перших партизанських полків, тов. Щорс зумів зробити з нього могутню бойову одиницю. З ним він проробив увесь похід з Новгород-Сіверська і до Києва.

У боях з бандами „Петрулі“ (так називали Петлюру червоноармійці) тов. Щорс виявив сміливість, що виходила іноді за межі і давала йому можливість виходити „цілим“ з найризикованіших становищ. Ставши начдивом, тов. Щорс широко розгорнувся як організатор — він створив при дивізії інструкторські курси, за оцінкою спеціалістів — найкращі на Україні поставою справи; не зважаючи на несприятливі умови, він зумів зберегти дивізію, як єдине боєспроможне ціле. У військову роботу тов. Щорс вносив нестримну енергію справжнього революціонера. Він був забитий з кулемета під час об'їзду лінії фронту. Останнім часом він не раз говорив про бажання піти до Академії генштабу.

Талановитий воєначальник, сміливий солдат, стійкий революціонер, — він, безсумнівно, міг би зробитися видатним військовим працівником регулярної армії.

В його особі був вірваний з наших лав білогвардій-

ською кулею один з визначних діячів „нейтральної зони“ періоду партизанства на Україні.

Пролетарська революція втратила в ньому самовідданого борця.

А. Бубнов

(„Известия совета рабоче-крестьян-
ской обороны Украины“, № 7 від
12-IX 1919 року, стор. 4, Чернігів)

ДОНЕСІННЯ ПРО ЗАЙНЯТТЯ НІЖЕНА

Командиру 1-ої бригади тов. Щорсу.

1919 року, 25 січня, 8 год. 25 хвил. ранку. № 40. Місце відправлення: Ніжен.

Карта 3 верстви у дм.

Доношу, що після восьмигодинного бою **нами зайняті Ніжен і ст. Ніжен**. Петлюрівці і гайдамаки вщент розбиті і ганебно втікли, кинувши ешелони. Петлюрівців було в місті 1.500 чоловіка і на станції 8 ешелонів. 3 ешелони пішли на Крути, де 1-им батальйоном була зруйнована залізниця і всі ешелони роззброєні, числом 600 чоловіка з усім майном, кухнями, обозами тощо.

Під час бою в м. Ніжені на станції захоплено одну 3-дюймову гармату з зарядними ящиками і снарядами, цілком справну, і дві мортирки в розібраному вигляді, 10 кулеметів Максим, 12 Льюїсів і 20 Кольтів справних і 5 несправних різних систем, 2 справні вантажні автомобілі і велику кількість гвинтівок та набоїв. Один ешелон між ст. Ніжен і с. Володкіна-Девіца під час обстрілу його нашою артилерією кинутий петлюрівцями, які повтікали.

Петлюрівці дуже вперто бились, бій точився на кожній вулиці, але все таки ми їх перемогли. Після бою вияснилося, що петлюрівці втратили 130 чоловіка вбитими і 160 взято в полон і багато харчів.

Наші втрати: 2 вбитих і 4 поранених.

У Ніжені гадаю постояти ще 5 діб, треба хоч трохи обмундирувати солдатів і дати відпочити артилерії.

Командир полку — В. Боженко. Адьютант — підпис.

ЦАЧА спр. № 287 — 327, стор. 8 — 7

II

Корюківка, з штабу Богунського полку. № 150, 27/I, 19 год. 40 хвил.

Начальнику 1 Рад. Укр. дивізії Локотешеві.

Штаб 1-го Рад. полку Богунського перебуває в Семиполках, там же перебуває 3-ій батальйон, 1-ий батальйон, батарея і ескадрон перебувають у Рудні, 2-ий батальйон — у Бобриках. Розвідку послано в Летки і Димерку. Розбиті під Козельцем і Семиполками петлюрівські частини бродять між Бобровицями, Семиполками і Козельцем по селах. Наші розвідники зайняті ловлею їх. Таращанським полком взятий Ніжен, багато спорядження і зброї. Втрати незначні. Наказить Таращанському полку рухатися швидко вперед.

Командир 1-ої бригади Щорс

27/I, 21 — 25 прийняв (підпис)

ЦАЧА спр. № 287 — 327, стор. 5

БОЇ ПІД БЕРДИЧЕВОМ

Лист Щорса до дружини Фруми Ростової з фронту

Станція Бердичів, 11 квітня 1919 року.

Дорога Фрумочка! Пишу тобі з Бердичева. Сьогодні я сильно нездужаю, та, крім того, сумую за тобою і дуже стурбований тим, що не одержую від тебе листів і телеграм. Мене це дуже турбує.

Пишу нашвидку. Користуюся з нагоди повідомити тебе про себе. Опишу тобі, що тут було. У нас на Бердичів-

ському фронті сталась заминка. Київ опинився під сильною загрозою. Всі очі звернулись на нас. 29 березня приїжджаю до Бердичева і — жах! — все військо у вагонах, і ніякої влади немає! Справа відбувалась о третій годині ночі. Діставши повну інформацію, я взявся до справи. Коли товариші червоноармійці дізнались про мій приїзд, піднесли духом. Я кинув їх у наступ і сам цепами відтиснув ворога за 18 верстов від Бердичева, де і зупинились на ніч.

На ранок Петлюра сам на панцернику підвіз переважаючі кількісно сили і відтиснув наш лівий фланг. Наші полки піддались і почали тікати. Побачивши таке становище, я одразу зміркував, чим ця історія може кінчитися. Верхи я зупиняю втікачів і з великим зусиллям все ж добиваюсь свого. Під сильним артилерійським вогнем я вдруге повів цепи в наступ і знов вибив противника. Бої почалися зараз же за містом. Участь брали з нашого боку п'ять панцерників і дивізіон артилерії, а з боку ворога — п'ять панцерників і 32 гармати різного калібру.

Протягом 9 днів точився великий впертий бій з ранку і до ночі. Але все ж таки противника було розбито, не зважаючи на те, що місто переходило з рук в руки. В результаті розбита вся станція, в місті багатьох вікон немає. Постраждали і мирні жителі, на превеликий жаль. Ми втратили бійців і командирів вбитими і пораненими коло 400 чоловіка, а ворог втратив самими лише вбитими коло 1.500 чоловіка.

Ти знаєш, що я не люблю писати, але коли я вже пишу тобі, то уявляй, що могло тут бути — я назвав це „Бердичівським кошмаром“. Тут змішалися докупі і наші і вороги. Але я був глибоко певний в перемозі — і переміг — і з ким же? На кінець бою в мене лишилось всього лише 175 чоловіка, три гармати, два панцерники і я. Після всього цього я захворів, і захворів серйозно.

Не думай, що я поранений, ні, я тебе запевняю, що ні. Я захворів, сильний біль у животі і жахлива рвота, яка мало не задушила мене.

Люба Фрумо, тепер я видужую. Лікарі повідомили, що я щасливий, що в мене залізний організм, але коли б я з'їв тоді риби або м'яса, то мене вже більше не було б. Мене дуже добре доглядають, годують і т. п. Тепер я майже здоровий. Дуже прошу тебе і благаю, нікуди не переїзди і сім'ї не

Отповідь пану-гетьману Петлюри.

Ми, Тарасцани, Богунці і други Українці-козаки Черняхів-Армійці, одержали твою похвальну відозву.

Як колись в старину, забороняв сукатину, так і ми тобі від-
повідаєм. Був у нас гетьман Скорондасюк, сидів на синах ні-
мецьких—згину, проклятий.

Знову новий парокрем'яний д'яволес. Нестора

Продано 1000000. Значних сел і подорожнім напам. Змовилися з ними, заклали в 1870-х роках поміщиків.

Продав рідні краєві чудиним—французам і грецьким,
та румунським—за златавязок—але не проти нас, не на
ючого бідного люду України. Продав і своїх дітей—милу-
ний, голодний люд.

Скажи їм, що за такі гроші ти вродив Укр

— Скажи, за ці і за які кошти ти здержуєш мене, щоб собакою брехнею мугали бідне село, щоб не вийти влади трудової бідноти.

Скажи Іудо, скажи зраднику, що служив, що панував на Україні біля ні панувати

Ми, сини п. одні і ті ж, всі ми з холодною і з
захістим, щоб не вийшло з нас жито на рід і щоб
це жито було не для нас, а для своєї користі.
а не задля нас, а задля своїх поміщиків.

Так, всім, хто не хоче бути чужим, як браття, треба бути з нами.

[illegible]

...и ты, мой друг, к тебе готова,
...и я, узяв твой дар, своей милости,
...и доброты...

...панама, с... Тодыба, ... до горла
...вого, Іуда.

Геть від нас, проклятий. Іди на цимбінняста вшанись, собака!

Іменем селян-козаків Українців, Керуючий фронтом
атамани: ЩОРС, БОЖЕНКО, КВЯТЕК і други.

Тиннографич. Наркотици: № 2.

відправляй, навіть квартири міняти не раджу. Я скоро приїду, на 7 або 8 травня буду обов'язково, але можливо, що буду і в квітні. Посилаю тобі трохи борошна, цукру і чаю. Це передасть тобі командир 3-го полку тов. Черняк. Привіт всім і особливо Гесі.¹ Цілую тебе.

Твій Микола

Р. С. Напиши докладно, що у вас, а головне, як твоє здоров'я, бережи себе. Дивись, нікуди не виїзди, чекай, я приїду і тоді буде видно.

М. Щорс

СЛОВО ЧЕРВОНИХ БІЙЦІВ

Цей лист написаний *Миколою Олександровичем Щорсом*, як відповідь на заклик Петлюри до таращанців і богунців. Коли перша Українська радянська дивізія під командуванням тов. Щорса завдала нищівного удару петлюрівському війську в напрямі Київ — Коростень, Фастів — Бердичів — Вінниця — Жмеринка, Петлюра кидає своє останнє добірне військо на чолі з полковниками Коновальцем, Оскілко. Це військо взяло Житомир, Коростень, Бердичів і швидко насувалося на Київ, намагаючись відрізати дивізію тов. Щорса.

Тов. Щорсом був розроблений відомий контрманевр, здійснення якого повело до цілковитого розгрому петлюрівського війська. Петлюра в цей час звернувся з відозвою до богунців, таращанців та інших частин. Він писав:

„Військо директорії взяло вже Коростень і через 2—3 дні буде в Києві. Ви відрізані з тилу. Вас навмисно заманили в мішок. Нам шкода винищувати вас, бо ви все ж таки наші люди, і тому радимо вам якнайшвидше розходитись по домівках“.

¹ *Геся* — п'ятирічна сестра дружини Щорса Фруми Ростової. Дівчинка була улюбленицею Щорса.

Тов. Щорс вирішив написати відповідь від червоних радянських бійців, яку підписали також тт. Боженко, Квятек, Примаков. Класовою ненавистю, революційним гнівом, свідомістю інтернаціональних обов'язків були насичені рядки цього листа. Лист був поширений у десятках тисяч примірників серед петлюрівського війська і чимало сприяв розкладові петлюрівської армії.

Ось текст його:

ВІДПОВІДЬ ПАНОВІ ГЕТЬМАНУ ПЕТЛЮРІ

Ми, таращанці, богунці та інші українці — козаки, червоноармійці, одержали твою нахабну відозву.

Як у старовину запорожці турецькому султанові, так і ми тобі відповідаємо.

Був у нас гетьман Скоропадський, сидів на німецьких багнетах, згинув проклятий.

Новий пан гетьман об'явився — Петлюра.

Продав бідних селян польським панам, уклав з панами-поміщиками мир.

Продав Україну французьким, румунським, грецьким шукам, пішов у союз з ними проти нас — трудових бідняків України. Продав матір — батьківщину, продав бідний народ.

Скажи, Юдо, за скільки грошей продав ти Україну?

Скільки платиш своїм наймитам за те, щоб собачим язиком мутили селянство, підіймали його проти влади трудової бідноти?

Скажи, зраднику! Тільки знай, не панувати панам більше на Україні.

Ми, сини її, бідні трудівники, голову покладемо, а її оборонимо, щоб розцвіла на її вільній землі пшениця, на свободі зжата була вільним селянством на свою користь, а не зажерливим грабителем, кровососам — куркулям, поміщикам.

Так! Ми брати російським робітникам і селянству, як і брати всім, хто бореться за визволення трудящих.

Твої ж брати — польські шляхтичі, українські живоглоти — куркулі, царські генерали, французькі буржуї.

І сам ти брехливий і блудливий, як польські шляхтичі, мовляв, усіх переб'ємо.

Не говори гоп, поки не перескочиш! Калюжа для тебе готова, новий пане-гетьмане буржуйський з французької та польської ласки.

Не доносити тобі штанів до цього літа... Уже ми тобі добре боки нам'яли під Коростенем, Бердичевом і Проскуровом. Уже союзники твої залишили Одесу...

Визволена Угорщина простягає до нас братерські руки і руки пограбованих панами селян Польщі, Галичини тягнуться до твого горла, Юдо!

Геть від нас, проклятий, задавись, собако!

Іменем селян, козаків-українців командувачі червоних козаків отамани

**ЩОРС, БОЖЕНКО,
КВЯТЕК, ПРИМАКОВ та інші**

НАКАЗИ КОЛИШНЬОГО КОМЕНДАНТА МІСТА КИЄВА М. ЩОРСА

НАКАЗ № 15

Вороги Радянської влади з метою дискредитувати Червону Армію Соціалістичної Радянської України поширюють провокаційні чутки про бешкети і грабежі, вчинювані армією. В більшості випадків після точного розслідування чутки ці виявились брехливими.

Попереджаю, що за всякі поширення подібних брехливих провокаційних чуток винні будуть покарані по всій строгості воєнно-революційного часу, а майно їх буде конфісковане.

Комендант міста Києва М. Щорс

НАКАЗ № 16

м. Київ

У місті були помічені випадки, що серед революційних радянських військ темними особами провадиться погромна агітація, спрямована проти євреїв. Закликаю товаришів солдатів не піддаватися на таку провокацію, а осіб, помічених у цьому, заарештовувати і передавати до комендатури.

Комендант міста М. Щорс

(„Киевский Коммунист“, № 16 від 11/II 1919 року)

ПРИКАЗЫ

советского коменданта г. Киева.

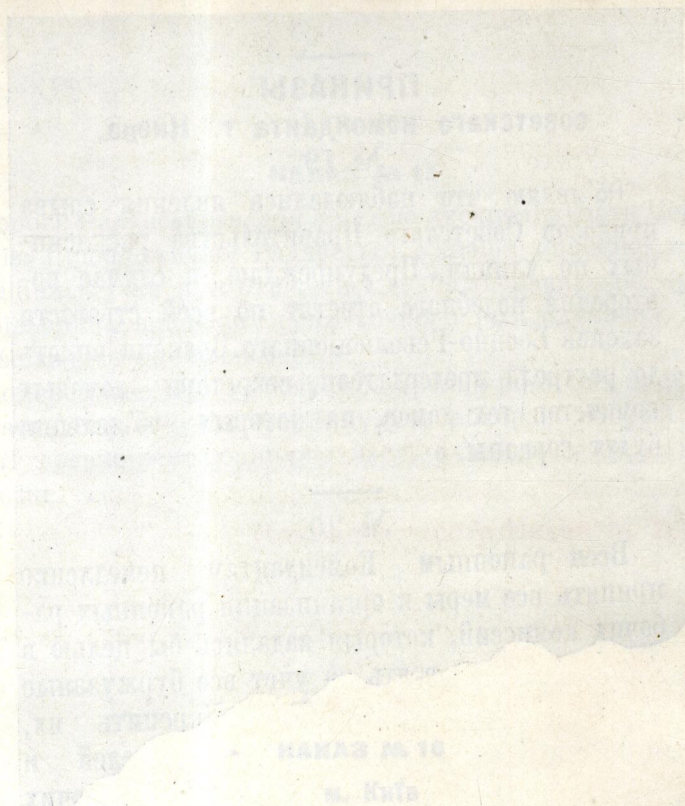
№ 19.

Объявляю что наблюдались явления срыва приказов Советского Правительства расклеенных по улицам. Предупреждаю, в случае повторения подобного ответят по всей строгости законов Военно-Революционного Времени вплоть до расстрела председатели, секретари домовых комитетов тех домов, на которых объявления будут сорваны.

№ 20.

Всем районным Комендантам немедленно принять все меры к организации районных рабочих комиссий, которые задались бы целью вносить на учет все буржуазные предприятия, укрепить их, ликвидировать и закрыть их, а также ликвидировать и закрыть их.

КАКАЗИ КОДИЦЬНОГО КОМЕНДАНТА МІСТА КИЇВА М. ЩОРСА

КАКАЗ № 16

м. Київ

У Києві були помічені випадки, що серед революційних
радянських військ та інших осіб проводяться збройні
атаки, спрямовані проти сил. Завдяки тохарним сол-
датам не відбувається ця таку прохорою, а осіб, помічених
у цьому, варто зловати і передавати до конспіратури.

Командит міста М. Щорса

(Державний архів м. Київ, № 16 від 19/11 1919 року)

НАКАЗ № 17

В місті вночі провадиться безглузда стрілянина, яка тероризує населення.

Наказую всім вартовим частинам по охороні міста Києва вжити найрішучіших заходів до припинення безглуздої і безцільної стрілянини.

Особи, помічені в безцільній стрілянині, розглядатимуться як провокатори і контрреволюціонери і з ними буде вчинено по всій строгості закону воєнно-революційного часу, аж до розстрілу.

Комендант міста Києва М. Щорс

(„Киевский Коммунист“, № 16 від 11/IV 1919 року)

НАКАЗ № 19

Оголошую, що спостерігались випадки зривання наказів Радянського Уряду, розклеєних на вулицях. Попереджаю, в разі повторення подібного відповідатимуть по всій строгості законів воєнно-революційного часу аж до розстрілу голови, секретарі домових комітетів тих будинків, на яких об'яви будуть зірвані.

Комендант міста Києва М. Щорс

З АКТУ ПРО ОБСЛІДУВАННЯ РЕВВІЙСЬКРАДОЮ УКРАЇНИ РАДЯНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ, ВМІЩЕНОГО В ГАЗЕТІ „КРАСНАЯ ПРАВДА“¹

„З радісним хвилюванням Реввійськрада свідчить, що Н-ська дивізія повна живої бадьорості, неугасимого революційного пориву, що її лави надійно згуртовані революційною дисципліною, святою солідарністю трудящих. Реввійськрада щаслива також свідчити, що штаб дивізії виявляє глибоку відданість справі і невсипучу увагу до потреб червоноармійців.

Переборовши всі труднощі бойового походу в морозну пору, погано одягнена, роззута, Н-ська дивізія, розбивши на голову зрадливого ворога, звільнила землю Чернігівщини від панської кабали; Н-ська дивізія стоїть уже коло порога Києва — головного гнізда зрадників і душителів свободи трудового народу України. Недалекий день, коли переступить вона цей поріг. І важка буде катам свободи її рука. Привіт, привіт і поклон славним синам селянства та робітників, що повстали на оборону святої свободи. Вічна слава переможній Н-ській Радянській українській дивізії“.

(„Киевский Коммунист“, № 18 від 13/II 1919 року)

¹ Мова йде про 1-шу Українську радянську дивізію, що нею керував М. Щорс.

ПРОТОКОЛ № 4

*засідання президії Центрального
Виконавчого Комітету*

16 квітня 1919 року

Були присутні: Петровський, Косіор, Затонський і Ворошилов.

§ 8. Поточні справи

б) Питання про нагородження згідно з поданням Реввійськ-ради фронту за бойові заслуги п'яти полків і трьох командирів частин.

Ухвалили:

б) Запропонувати ЦВК нагородити почесними прапорами полки: Новгород-Сіверський, 4-ий Ніженський, 5-ий полк 2-ої дивізії, 1-ий полк Задніпровської дивізії і 2-ий полк Задніпровської дивізії.

Запропонувати ЦВК нагородити за бойові заслуги командирів частин — комбрига **Боженка**, начдива **Щорса** і командира Богунського полку **Квятека**.

Доручити тов. Затонському у тижневий строк виробити знаки для нагород і подати проект почесних прапорів.

СПОГАДИ ПРО БОЙОВОГО КОМАНДИРА

Миколи Олександровича

ЩОРСА

ПРОТИ НІМЦІВ-ОКУПАНТІВ І ГЕТЬМАНЦІВ

ПЕРША моя зустріч з *Миколою Олександровичем Щорсом* відбулася в селі Семенівці на Чернігівщині. Село Семенівка було бідняцьке. Жили там переважно кустарі — кравці, шевці, що працювали на армію. У цьому селі був організований загін Червоної гвардії, що брав участь у боротьбі за Київ.

Одного зимового ранку прийшла до нас у солдатській шинелі, з торбинкою за плечима надзвичайно жива, енергійна людина.

— Я — Щорс, син паровозного машиніста із Сновська, член партії більшовиків.

Він одразу виявив свої організаторські здібності в створенні загону Червоної гвардії. Спираючись на партійне ядро загону, він незабаром мав у загоні 600 чоловіка. Червоногвардійці були добре одягнені, запроваджена була військова дисципліна, навчання тощо. Незабаром загін виїхав з Семенівки на станцію Злинку і дав там перший бій німцям під хутором Скачки. До того німці-окупанти мали сутички з окремими загонами, але ці загони провадили так звану ешелонну війну, рухаючись виключно по залізниці. Тов. Щорс

ходив з загоном далеко від залізниці і раптом нападав на німців з тилу. Німці не чекали раптового наскоку з боку загону Щорса і виставили свої головні сили на залізниці.

Коротким, але дужим ударом Щорс посіяв серед німців паніку і замішання, взяв великі трофеї і примусив німців відступити. Багато німців загинуло в болотах. З того часу німецькі гарнізони боялися Щорса, як вогню.

Слава про бойові дії загону Щорса йшла далеко. Його викликав прямим проводом товариш **В. І. Ленін** і мав з ним розмову про стан загону.

Під тиском німців загін примушений був відійти за демаркаційну лінію на станцію Унеча.

Після переходу демаркаційної лінії основне ядро загону тов. Щорса було відкликане до Москви. В тій групі був і я. У Москві нас повідомили, що з нами бажає розмовляти Володимир Ільїч Ленін. Нас це дуже зрадувало; особливо був радий тов. Щорс. Ленін дуже уважно вислухав оповідання Щорса про організацію і бойові дії загону, про стан на Україні. Особливо підтримав Володимир Ільїч думку тов. Щорса про потребу негайно формувати регулярну Червону армію на Україні, готувати військові кадри тощо.

Всі наші зауваження і пропозиції Володимир Ільїч записав і обіцяв нам всебічну допомогу. Тоді ж нас послано в московську школу військових інструкторів.

Тов. Щорс, знання якого перевищували курс школи, захотів поїхати з групою товаришів до Сибіру для організації загонів. Там, у Сибіру, він був блискучим організатором партизанських загонів. У серпні нас достроково випустили. Я поїхав на станцію Зерново з завданням формувати регулярні червоні частини. Там ми застали тов. Щорса, що мав доручення Леніна і ЦК партії — формувати український радянський полк. Але, щоб формувати регулярні частини Червоної армії, потрібні були люди, зброя, амуніція. Цього всього не вистачало. Правда, до нас щодня приходили з України біженці, що тікали від німецько-гайдамацького ярма. Тов. Щорс пильно перевіряв кожного, але біженці не мали ніяких документів і першою ознакою, за якою негайно приймали людину до полку, — були криваві смуги на спині від німецько-гайдамацьких шомполів.

— Це найкраще посвідчення, — не раз говорив Щорс.

Але це було так зване самопливне поповнення. Основу полку становило все ж таки організоване формування. Тов. Щорс з кількома десятками товаришів переодягалися в цивільний одяг, одягали чорні капелюхи і ходили в тил німців, носили листівки, зв'язувалися з революційними робітниками, з бідняками і звідти приводили сотні партизанів. Наприклад, з Полтавщини приведено цілий батальйон на чолі з тов. Кошевим (згодом був помічником командира Богунського полку).

Зерново завжди бачило групи „чорних капелюхів“, що працювали з ранку до ночі над розвантаженням і перенесенням зброї до району формування полку. Звідти поїхали на станцію Унеча; там стояв загін есера Міхалдіна. Тов. Щорс швидко завоював симпатію цього загону, і через кілька днів загін був влитий до складу Богунського полку. Влився до нас загін червоного партизана Барабаша. 25 вересня 1918 року видано наказа, за підписом Щорса, про формування 1-го Українського Радянського Богунського полку.

Перше призначення, яке я одержав від тов. Щорса — командиром взводу четвертої роти. Треба сказати, що тов. Щорс формував полк за всіма правилами регулярної армії. Всіх червоноармійців стригли, голили, водили до лазні, запроваджено статут, дисципліну, утворено штабні команди, команди обслуговування.

Далі тов. Щорс, дібравши групу досвідчених командирів, щодня разом з ними навчав червоноармійців воєнної справи. Щодня ми вивчали тактику, топографію, щодня командири сиділи вечорами над картою. Щодня вчили строю. Не вистачало для комплектування полку коней та сідел. Тов. Щорс давав окремим товаришам доручення піти в тил і дістати все потрібне. Таке доручення виконував і я. Брав 30 чоловіка, переходив у тил німців, нападав на їхні гарнізони, громив гайдамаків. Після кількох таких „прогулянок“ ми дали тов. Щорсові близько 200 коней з сідлами. Полк почав дуже швидко рости. Восени Український Радянський революційний уряд доручив тов. Щорсові почати воєнні дії проти німців. Перший знаменний наступ був під селом Робчик. Щоб завдати флангового удару німцям, полк пішов трьома напрямками: села Кущичі, Лищичі і Робчик. Виступали в похід з великою конспіративністю. Тов. Щорс пильнував, щоб ніхто не курив, щоб була абсо-

лютна тиша. Так вночі підійшли до німців. Німці сиділи в бліндажах.

Щорс з одним батальйоном обійшов у тил, і за його сигналом полк кинувся на ворога. Зав'язався жорстокий бій. Там же кулею розбито вщент револьвер тов. Щорса, який він держав у руці, і уламками легко поранено його. В цьому бою ми взяли великі трофеї; німці зазнали чималих втрат.

У Німеччині відбулася революція. Щорс виділив делегацію для переговорів з німцями, щоб повідомити німецьких солдатів про революцію. У складі делегації був і я. Зустріли нас офіцери, але ми пояснили, що з ними не бажаємо розмовляти і хочемо солдатів повідомити про революцію. Відбулась дружня розмова з солдатами. Ми допомогли їм організувати солдатські комітети. Після кількох таких розмов у селі Робчик було влаштовано братання з німецькими солдатами. Спочатку пройшов церемоніальним маршем наш полк, а потім — німецькі полки. Ночували разом з німецькими полками в селі. З німцями ми договорювались, щоб вони швидше покинули Україну (на це солдати дуже охоче погоджувались), щоб вони не захищали гетьмана і не псували наше державне майно. Але ці обіцянки не здійснювались, бо німецькі командири грабували населення, висаджували містки, залізниці, підтримували гайдамаків. Щорс вирішив дати їм доброго прочухана. Відбувся відомий бій під Клинцями, що тривав з ранку до вечора. Тов. Щорс летів з одного кінця в другий, особистим прикладом запалюючи солдатів на перемогу, рвався з частинами вперед. Так він, мчавши кар'єром верхи, не помітив телефонного дроту, який трохи не перерізав йому горла.

Розбиті німці і гайдамаки частково вантажилися в ешелони, а частково відходили на Новозибків. Знову раптовий фланговий удар Щорса — зайнято Новозибків, Семенівку, Козелець, Городню. В цих боях взято панцерник, великі обози і силу полонених. Під Городнею Щорс обеззброїв кілька ешелонів німецького війська. У Городні дізналися, що в селі Седневі засів офіцерський батальйон гетьмана. Тов. Щорс з 60 кавалеристами зайшов з тилу і взяв у полон батальйон, 4 гармати і десятки кулеметів. Полк підійшов до Чернігова. У Чернігові стояв корпус генерала Теренкевича, озброєний

панцерними автомобілями, артилерією. Тов. Щорс оточив Чернігів з трьох боків, послав батальйон Кошєєва перерізати шосе Чернігів — Київ і серед дня влетів у Чернігів. Під час бою до нас під'їжджає генерал:

— Панове, чого ви б'єтесь проти нас? Ми ж разом з вами за Україну. Давайте битися проти більшовиків. Я генерал Теренкевич і хочу об'єднатися з вами — петлюрівцями.

— Ми — більшовики! — крикнув Щорс.

Генерал зблід:

— Не може бути, більшовики далеко!

Але швидко він відчув, хто ми. У місті під кулеметним вогнем лежав оркестр. Ми відвели його в безпечне місце і примусили грати „Інтернаціонал“. Під звуки „Інтернаціоналу“ ми скоро покінчили з гайдамаками. Оркестр залишився богунцям і по цей день. Там захопили ми 4 панцерні автомобілі, 40 вантажних машин, артилерію, 30 кулеметів, 5000 гвинтівок, 2 радіостанції, авіозагін тощо.

Розвідка донесла, що в селі Семиполки зосередилась величезна кількість гайдамаків. У них була дуже маневрова батарея, що завдавала нам немало лиха. Тов. Щорс заприсягнувся взяти цю батарею. Пам'ятаю, була страшенна снігова хуртовина з морозом. Нічого не було видно. Тов. Щорс дав завдання вдосвіта двома батальйонами атакувати в лоб гайдамаків, а сам з вечора повів один батальйон селами в обхід і напад з тилу. Гайдамаки ніколи не сподівалися нашого сюрпризу. Ми захопили 2500 полонених, забрали військову школу і силу майна.

Що робити з полоненими? Тов. Щорс знайшов вихід. Гетьманці і петлюрівці в листівках писали, що ми, богунці, — не українці, а китайці, які йдуть зі Сходу полонити Україну.

Тов. Щорс вишикував полонених і звернувся до них:

— Ви бачили богунців?

— Бачили.

— Ну, що це — китайці?

— Та ні, ми вже з ними розмовляли. Це ж свої, українці.

Тов. Щорс звернувся до них з палкою промовою, розповів, хто такі богунці, за що вони борються і проти кого.

Усі полонені були розпущені по домівках. Це мало величезний вплив. При дальших сутичках з ворогом до нас переходили цілі роти і батальйони. Під селом Богданівкою

богунка Соня Алтухова пішла в розвідку і привела полоненого. Той розповів, що ціла рота хоче перейти до більшовиків, бо відпущені полонені розповіли, хто такі насправді богунці. Ця рота під Богданівкою допомогла вчинити розгром ворога.

Другого дня ми підійшли до села Бровари, зустрівшись з петлюрівцями. Тоді богунці були вже навчені Щорсом дуже швидко пересуватися, маневрувати. Щорс навчив манячити, сковувати, а сам на флангу зосереджував сили і раптово завдавав рішучого удару. Тактики раптового нападу, флангового удару вчив своїх командирів Щорс. Цю науку застосовував Богунський полк на всьому своєму бойовому шляху. Цю науку Щорса добре опанували його сподвижники.

М. О. Щорс в труні

ЖИВУТЬ БОЙОВІ ТРАДИЦІЇ

ІНІЦІАТИВА вождя нашої партії товарища Сталіна в створенні фільму, що відображає „українського Чапаєва“, і та обставина, що в основу фільму буде покладено героїчний образ організатора 44-ої Червонопрапорної імени київських пролетарів дивізії М. О. Щорса викликали у лавах бійців і начальницького складу дивізії виключне піднесення.

Бойова історія 44-ої стрілецької дивізії, бойова сторінка славних полків її — Богунського і Таращанського — це виняткова по своїй силі героїчна боротьба за торжество пролетарської диктатури на Україні.

Ім'я 44-ої дивізії, ім'я славних богунців і таращанців вкрите невмирущою славою тому, що організатором дивізії, її керівником був міцний більшовик М. О. Щорс, який запаливав бійців і вів їх сміливо в бій проти ворогів робітничого класу.

І так само героїчно, як бійці і командири дивізії боролися, в роки мирної учоби вони в класах, на стрільбищі, в полі кують бойову міць своєї славної Червонопрапорної дивізії, пам'ятаючи, що дивізія, яку створював тов. Щорс, повинна бути зразковою в лавах робітничо-селянської Червоної армії. Бути вірними славним бойовим традиціям дивізії, яку створював і водив у бій тов. Щорс — значить давати тільки добрі показники з усіх галузей бойової і політичної учоби. Дивізія це виконує з честю.

В усіх галузях бойової і політичної підготовки дивізія в 1934 учбовому році дістала оцінку „добре“. Богунський полк — полк, першим командиром якого був тов. Щорс, — на осінньому тактичному навчанні, на якому був присутній народний комісар оборони тов. Ворошилов, дістав добру оцінку.

На звістку про те, що вождь нашої партії товариш Сталін поставив питання відобразити у фільмі українського Чапаєва і що фільм буде створюватися на героїчних епізодах боротьби 44-ої дивізії за пролетарську диктатуру на Україні, дивізія відповіла дальшим посиленням своєї боєспроможності. Розгорнуто широку роз'яснювальну роботу серед усього складу бійців у питаннях історії бойового шляху дивізії, бійці вивчають біографію тов. Щорса, його роль, як організатора і керівника дивізії в бойових операціях, проведених під його керівництвом.

Під лозунгом: „Дивізія, яку створював і якою керував Щорс, повинна бути зразковою, передовою в РСЧА“, шириться бойове соціалістичне змагання між бійцями, командирами, відділеннями, взводами. Особливу активність в цьому напрямі виявляє Богунський полк.

Славні бойові традиції Щорса дивізія помножатиме все новими і новими перемогами на фронті свого бойового і політичного удосконалення.

ГЕРОІЧНА ОСОБА

МЕНІ безпосередньо довелося зустріти М. Щорса всього два-три рази. Але і в ці нечисленні, короткі зустрічі його образ глибоко врізався мені в пам'ять. Важко, неможливо забути цю чарівну людину, більшовика-героя, видатнішого організатора.

Кінець 1918, початок 1919 року. Ешелон німецьких окупантів під натиском червоних військ відкочується назад, звільняючи захоплений ними ласий шматок — Україну. Німці пішли, на зміну їм з'явився Петлюра з директорією, які на боротьбу з партизанами вислали великі військові сили. У командирів дрібних партизанських загонів дедалі частіше почала виникати думка про з'єднання у великий загін, який може протиставити свої сили посланим Петлюрою військовим частинам, якнайшвидше зв'язатися з частинами Червоної армії і погодити з ними свої бойові дії.

Ми були вже грізною бойовою силою. Але дуже часто ми не могли відповісти на просте запитання партизанів „що ми робитимемо далі?“.

Ми знали, що десь близько знаходиться Богунський полк під командою вже широко тоді відомого Щорса. До нього ми й послали своїх делегатів — двох партизанів для зв'язку і за вказівками.

Цих партизанів тепер уже нема в живих, але я пам'ятаю, як ми всі їх оточили, коли вони повернулись. Кожен розпитував про Щорса і про його вказівки. „Міцніше організуйтеся, краще озброюйтесь, допомагайте нашим частинам, йдіть в тилу у Петлюри, перешкоджайте його резервам просуватися з Галичини“, — такі вказівки дав нам Щорс.

Ми дістали цілком ясну картину становища на Україні, чіткі перспективи наших дій і, головне, ми зрозуміли, що без зв'язку з Червоною армією, без спільних дій з нею

нам дуже важко вести боротьбу з ворогом. З цього дня ми вже тримали з богунцями і таращанцями безперервний тісний зв'язок, одержували від Щорса вказівки. У другій половині літа 1919 року наш загін влився в 44-у дивізію, командиром якої був Щорс. Тоді мені вперше і довелося побачити Щорса. Це було в дивізійній школі червоних командирів його ж імені, в якій Щорс якраз проводив муштрові заняття. Я його знайшов у дворі. Одягнений він був дуже просто — у шкірянці, в кашкеті-керенці. Між нами зав'язалася розмова, головним чином про той час, коли він керував діями нашого партизанського загону, посилав вказівки і поради. Під час цієї зустрічі він справив на мене виняткове враження. Живий і симпатичний кремезний чоловік, в кожному його слові відчувалася величезна енергія, велика воля, ясний розум. Я одразу згадав і зрозумів, чому наші перші делегати до Щорса — два партизани — говорили і розповідали про нього з почуттям такої глибокої поваги, любові і гордості.

Через кілька днів ми з Щорсом знову зустрілися на засіданні в житомирському губкомі партії. Він сам робив інформацію про стан, про наші перспективи, про розподіл частин 44-ої дивізії. Треба було бачити, з якою величезною увагою слухали його керівні працівники житомирського губкому.

Авторитет його серед бійців і командирів був величезний. Характерне тут ставлення до нього командирів. 60-річний командир Таращанської бригади Позенко, якого ми не називали інакше як батько і який молодого Щорса називав не інакше як Миколою, комдива 44-ої любив як душу і бачив у ньому непохитний авторитет. Коли Позенкові треба було розв'язати якесь серйозне питання, він говорив: „А що скаже, як думає Микола?“

Смерть Миколи Щорса тяжко переживали всі бійці і командири 44-ої дивізії. Вона нас усіх страшенно вразила, як втрата найближчої і найдорожчої людини. Почуття суму і тягара перетворилося в бажання помститися за смерть любимого командира і ми помстилися, остаточно розгромивши ворога, який перевищував нас силами.

З ініціативи старих соратників і бійців 44-ої дивізії, одним з яких був і я, на кошти, зібрані серед бійців і ветеранів

ГЕРОЙ

ЦЕ був 1918 рік. Нинішня територія Радянської України глухо стогнала під гнітом гетьманщини і німецьких окупантів.

Наростала могутня хвиля революційно-повстанського селянського руху. Палали села, підпалені каральними німецько-гетьманськими загонами. Знедолені селяни тікали в ліси. Одною з наймогутніших сил організації цих розрізаних вогнищ селянських повстань був тов. **Микола Олександрович Щорс**.

Я пам'ятаю його в початковий період згуртування наших партизанських сил в районі демаркаційної смуги Унеча — Зерново. Пам'ятаю мою першу з ним зустріч, його натхнення лице більшовика-воїна, його очі — променисті і безконечно добрі в товариській розмові і нещадні, холодні, крицеві у відповідальні хвилини прийняття і здійснення рішень. Я пам'ятаю палкі розмови Щорса про шляхи українського повстанського руху. В ці години він поєднував у собі запал революційного ентузіаста з холодним і розважним розумом пролетарського організатора-воєначальника.

Іншим він бути і не міг. Він провів героїчний похід за визволення України, похід, на шляху якого лежали Новозибків — Новгород-Сіверськ — Конотіп — Бахмач — Чернігів — Ніжен — Київ — Фастів — Козатин — Вінниця — Жмеринка — Бердичів — Житомир — Новоград-Волинськ — Ровно — Дубно. Цей нечуваний похід більшовицького завзяття був завершений 30 серпня 1919 року героїчною смертю Щорса в бою під Коростенем, в дні одного з найтяжчих для радянської влади на Україні періодів.

На початку лютого 1919 року 1-ша Радянська дивізія повстанської армії України підійшла до лінії Дніпра. За

ним лежав Київ. Богунський полк тов. Щорса навально рухався нестримною лавиною, змитаючи на своєму шляху петлюрівські частини, які намагалися прикрити столицю. Доля Києва була вирішена. 4 лютого був відданий наказ по дивізії про взяття Києва. Останній впертий бій був під станцією Бровари. Шлях на Київ був відкритий. Тов. Щорс із своїми богунцями перший вірвався в місто на кілька годин раніше строку, встановленого наказом, і він же був першим комендантом його червоного гарнізону.

Взяття Києва було одним з блискучих і найславетніших епізодів бойової роботи тов. Щорса. Але таких епізодів було багато на його революційному бойовому шляху.

Трудащі повинні знати своїх героїв, і обов'язок кожного з нас,—соратників і найближчих помічників тов. Щорса,—підготувати для історії славні сторінки революційної боротьби трудящих України за своє визволення і показати на весь зріст яскравий образ легендарного більшовика-воїна, організатора-героя.

„ПОЖЕЖНИКИ — ВПЕРЕД“

МИ наступали на Чернігів. Під селищем Седневим, за 25 кілометрів від Чернігова, Щорс сам поїхав у розвідку. З ним — 12 бійців. Наткнулися на цілу роту петлюрівців, і вони відкрили по нас гарматний і кулеметний вогонь. 12 бійців, озброєні тільки гвинтівками та револьверами, стояли перед лицем численних, добре озброєних ворогів.

Спокійно, як завжди, Щорс дав коротку команду:

— Вперед, в атаку!

І купка бійців без всяких вагань кинулась на ворога. Петлюрівці були розбиті. 18 полонених, 2 кулемети і гармата — трофеї щорсівців у цьому бою.

Розвідка і за нею увесь полк сунули далі на Чернігів. Під самим Черніговим вночі Щорс скликав нараду командирів. Говорив він коротко:

— Ворогів багато. Ворог сильний. Нам доведеться битися так, як уміють битися богунці.

Тут же він запропонував чіткий оперативний план наступу.

На світанку один батальйон зайняв міст через Десну, відрізавши петлюрівцям шлях до відступу. Два батальйони штурмували місто. Оточені з усіх боків, петлюрівці шалено захищалися. Кулемети стріляли майже з кожного будинка. І там, де була найбільша небезпека, маячила така знайома всім бійцям шкірянка Щорса. У вихорі шаленої стрілянини його поява підбадьорювала їх.

До другої години дня господарями міста стали богунці. Цілий корпус гайдамаків був знищений. Ми захопили понад 260 кулеметів, 18 гармат, 4 панцерники, 40 автомашин і радіостанцію.

Кулеметники були міцною опорою командування. Щорс кулеметників любив, особисто дбав про них, кидав їх на

найгарячіші ділянки бою. Він називав кулеметників „пожежниками“.

Я був тоді начальником одної з кулеметних команд в його полку. Пам'ятаю такий епізод.

Наш полк наступав на Бровари. Тут на підступах до Києва петлюрівці зосередили своє добірне військо. Наказ Щорса був категоричний: вибити ворога з селища.

Вишикувавши всіх кулеметників на чолі колони, Щорс сам повів їх у наступ. Йшли пішки. Щорс із своїм „Льюїсом“ — попереду. То один, то другий боець підбігали до нього:

— Товаришу командир! Дозвольте допоможу нести „Льюїс“.

— Іди на місце, сам понесу, — незмінно відповідав Щорс.

Ми вийшли з лісу перед самими Броварами. Вороги відкрили по нас ураганний вогонь. Крізь безупинну стрілянину кулеметів пролунала команда Щорса:

— Пожежники — вперед!

Давши завдання двом кулеметним командам, Щорс із третьою командою вихором влетів у селище. Коли полк зайшов у Бровари, він вже допитував полонених, а його кулеметники переслідували ворога в напрямі на Київ.

ЗАВЖДИ ПОПЕРЕДУ

З жовтня 1918 року до дня своєї героїчної смерті тов. Щорс брав безпосередню участь у боях, особистим прикладом запалював червоноармійців, кидаючись у найнебезпечніші місця. Так було в перших боях за Радянську Україну під містом Клинці, так було під Городнею, у Чернігові, у Києві, Бердичеві, Житомирі і в інших місцях. Іноді Щорс, жартуючи, говорив, що петлюрівці погано стріляють.

І справді, у командира полку Щорса в двох місцях був пробитий кулями кашкет, і лише випадково він залишився неушкоджений.

У грудні 1918 року частини Богунського полку підійшли до Чернігова. Біле командування, щоб підбадьорити своїх командирів, організувало в будинку генерал-губернатора бучний бенкет, веселощі тривали до ранку. Офіцери клялися за найкоротший строк роздушити більшовиків. А в цей час рота Богунського полку на чолі з його славним командиром Щорсом оточила Чернігів і цілком несподівано для білих вступила в місто.

У будинку генерал-губернатора зчинилась паніка. На одному з майданів міста, де білі встигли організувати роту з юнкерів, з'являється Щорс з 15 червоноармійцями. Лунає його команда:

— Батальйон, вогонь по білій наволочі!

Червоноармійці стріляють з гвинтівок. Щорс і один з бійців стріляють з ручних кулеметів. В результаті останній опір білих зломлено, юнкери в паніці почали стрімголов тікати. Чернігів від білих було звільнено.

Або ось ще такий випадок. Це було в червні 1919 року. У Житомир ішли ешелони полку, що його за наказом Щорса було знято з фронту. В наслідок того, що до частин пролізли білогвардійські агенти і ширилась куркульська агітація, а

також партійно-масова робота в полку була на низькому рівні, виникли нездорові настрої. Тов. Щорс з групою червоних курсантів виїжджає назустріч найбільш розкладеному батальйону. Він вишиковує 500 чоловіка, що вийшли з ешелону, пояснює їм усю шкоду їхньої поведінки і наказує скласти зброю. Червоноармійці здають зброю і виказують ініціаторів контрреволюційної агітації. А через місяць ця частина знову повернулася на фронт.

Світлу пам'ять про дорогого товариша і командира зберігають до останнього дня не тільки бійці дивізії Щорса, але й десятки тисяч робітників і селян Чернігівської, Київської і Вінницької областей та інших районів Країни Рад.

НЕВТОМНИЙ КОМАНДИР

ТОВАРИШ Щорс був винятково невтомний. Він беззмінно був на передових позиціях, завжди попереду своїх вірних бійців і командного складу.

У бойовій роботі тов. Щорс велику увагу приділяв підтримуванню нерозривного постійного зв'язку між частинами дивізії, як одному з найважливіших бойових факторів. Крім телеграфу, він широко використовував для зв'язку спеціальні літучки, зокрема така літучка діяла в напрямі Бердичів — Житомир — Ровно і давала змогу діставати оперативні відомості про всякі зміни в обстанові.

Великого значення надавав тов. Щорс виховуванню своїх командних кадрів. Він за короткий строк зумів організувати дивізійну школу червоних командирів і брав безпосередню участь в її укомплектуванні. Ця школа була улюбленим дітищем тов. Щорса. Він плекав і оберігав її, вимагаючи не чіпати школи і не кидати її в бій передчасно. Дійсно, червоні командири блискуче закінчили свою школу і були розподілені по своїх частинах, де правили за зразок для інших командирів.

БРАТАННЯ З НІМЦЯМИ

ЦЕ було саме тоді, коли в Німеччині спалахнула революція. І Щорс, будучи командиром Богунського полку, який вписав не одну героїчну сторінку в історію боротьби з німецькими окупантами, відразу відгукнувся на ці події.

Він випустив відозву, в якій вітав німецьких солдатів з революцією і підготував ораторів для надіслання в німецькі частини. А потім організував спеціальний поїзд: 10 вагонів і один панцерник.

Ешелон наближався до німецьких позицій. Німці вибігли богунцям назустріч. Відразу ж зав'язалася жвава розмова. Наші оратори поговорили з німецькими солдатами, і вони від нас перших дізнались про великі події на своїй батьківщині.

Ми стискали німецьким солдатам руки, частували їх цигарками. Увечері до нас завітав німецький взвод у повному складі з візитом-відповіддю.

Ми приязно зустріли наших гостей, і вони пішли від нас зовсім зацікавлені.

У політичній агітації серед німців Щорс сам, безпосередньо, брав велику участь і керував агітаторами.

І так пішло.

Бувало, що ми по 10-12 годин доводили на свою територію німецьких солдатів, завжди приносивши їм їжу, одяг, ліки, цигарки. Вони снідали з нами з великим інтересом. Вони приходили з Особливого полку Богунського полку.

Коли ж їм захотіло, то вони йшли до нас. Добре. Добре! Але завжди сьогодні...

ЩОРС САМ ПОВІВ БІЙЦІВ

МИ зустрілися із значними силами петлюрівської армії під селищем Ярмолинці. Артилерії в них було менше, ніж у нас, але одна їхня трьохдюймовка завдавала нам великого клопоту. Вони прив'язали її до автомобіля і перекидали її на різні дільниці бойових дій так швидко, що, здавалося, діють одночасно кілька гармат.

На четвертий чи п'ятий день після того, як ми зайняли Ярмолинці, туди з'явився тов. Щорс. Він був дуже сердитий, лаяв нас за те, що ми з одною гарматою і досі не впоралися. Він дав розпорядження командирові 3-го батальйону будьщо захопити автомобіль з гарматою. За планом, опрацьованим Щорсом, 15 чоловіка пробралися через жито, забарикадували шлях і захопили цю гармату.

Пам'ятаю Щорса під час бою, що відбувся незабаром після цього. Його бачили всі, бо він їздив верхи на лінії вогню. Його особиста відвага всім була добре відома. Петлюрівці укріпилися в маєтку якогось поміщика і ми протягом цілої доби безуспішно намагалися їх звідти прогнати.

Наближався вечір. Люди стомилися, патронів було мало. І ось тоді перед бійцями з'явився Щорс...

І сам повів бійців у бій. Його слова, сама його поява так вплинули на нас, що взяти маєток і справді здавалося вже не важкою справою. І ми вибили звідти петлюрівців протягом двох годин.

НЕВТОМНИЙ КОМАНДИР

В квітні 1919 року прибув я до 44-ої дивізії. Мене призначили командиром батальйону зв'язку.

Про командира дивізії мені всі говорили:

— Щорс? Гляди! Це такий командир, що йому на зуби не попадайся.

— Ну, — думаю, — Щорс — це гроза.

І от я прийшов до штабу. Щорс сидів за столом. На ньому — гімнастерка, кашкет-керенка, Маузер через плече. Він схилився над картою і уважно її розглядав.

Мені тоді було всього 20 років. Щорс поставився до мене надзвичайно уважно. Довго розпитував, де я був, що робив і, дізнавшись про мою участь у царицинських боях, був дуже задоволений.

— Так от, — сказав він, підійшовши до мене, — приймай батальйон...

Як командирові батальйону зв'язку мені доводилось майже щодня зустрічатися з Щорсом.

І от я думав тоді і думаю тепер — коли Щорс відпочивав? В штабі його можна було бачити тільки пізно ввечері і вночі.

Він розробляв операцію і, розробивши її, виклавши все у формі наказу, ніколи не покладався на телефоністів. Завжди перевіряв сам, як його наказ передали і як його виконують.

І так щодня.

Бувало, що він по 10—12 діб додому на свою квартиру не заходив. Тоді до штабу, завжди пізно вночі, навідувалась його дружина, — невисока на зріст жінка з ознаками тяжкої втоми на обличчі. Вона працювала в Особливому відділі Богунського полку.

— Колю... Тобі час відпочити.

— Добре... Добре! Але знаєш... Сьогодні...

— Хоч ненадовго. Хоч на 10—15 хвилин заскочив би, ти скоро з ніг упадеш...

— Добре... Яюсь виберу час, заскочу.

Дружина залишала штаб. Щорс ішов до апарату і забував про відпочинок до світанку.

А на світанку наказував подати свого, широко відомого в дивізії „Пірца“, брав ручний „Льюіс“ і виїжджав до частин.

Де була найбільша небезпека, там завжди був і Щорс.

Інколи я бачив, що залізна сила Щорса зраджувала його. Сидячи над картою, він починав дрімати. Але досить було підійти до нього, шепнути якесь слово, і він відразу прокидався і знов починав працювати. Мені ніколи не доводилось чути, щоб Щорс скаржився на перевтому.

Тоді ще не було такого піклування за командира, як тепер. Щорс бувало тільки ввечері згадував, що він з самого ранку нічого не їв. Йому приносили чогонебудь і він їв тут же, за картою, не відриваючись від роботи.

Щорс був сам надзвичайно працьовитий і до інших ставив великі вимоги.

Особливо попадало від нього оперативним працівникам. Часто траплялось так, що він раніше за них дізнавався про зміни в розташуванні окремих бойових ланок і, зайшовши до штабу, перевіряв на карті, як розставлені прапорці. І коли помічав, що оперативщики відстали, починав „пушити“ начальника оперативного відділу.

— Ви не знаєте справжньої обстановки на фронті. Добрий оперативний працівник! Сидите тут на апаратах і нічого-сінько не знаєте, що там діється.

І тоді вже сам переставляв прапорці.

Я порівнюю Щорса з іншими командирами того часу. Він уже тоді до тонкощів знав справу керування дивізією і прекрасно справлявся з цим завданням. Уже тоді Щорс мав гарт теперішнього бойового командира, який не тільки вмів дати наказ, але і перевірити виконання його.

Контроль і перевірка були стилем його роботи.

Таким постає передо мною образ цього незабутнього героя, полководця. Культурний, чуйний, непохитний. Не зважаючи на свою нервовість, він умів тримати себе надзвичайно спокійно. І ніколи, ні в яких умовах не втрачав рівноваги.

ОДИНИЦІ ПРОТИ ТИСЯЧІ

ТИСЯЧА дев'ясот вісімнадцятого року на станції Сновськ організувався партизанський загін із робітників-залізничників. Командиром загону був Щорс. Невеликий цей загін показував чудеса хоробрості.

Я тоді був начальником зв'язку в четвертому стародубському партизанському загоні і підтримував зв'язок із Щорсом. Одного разу одержуємо від нього повідомлення:

„Німецька розвідка пройшла з одним паровозом і двома вагонами на станцію Низьківка. Просимо підтримки зустріти головні сили“.

Наш загін рушив на допомогу, але трохи запізнився. Відступаючий загін Щорса ми зустріли біля лісопильного заводу. Кілька бійців його були поранені. У них не було жодного патрона. І тут ми почули оповідання про перших щорсівців, людей, гідних свого відважного командира.

Виявилося, що, не дочекавшись нашої допомоги, Щорс вирішив сам вступити в бій з цілим ешеленом добре озброєних німців. Щорсівці відкрили по ешелону кулеметний вогонь. Німці повискакували з вагонів і підняли руки вгору. І невеликий щорсівський загін з десяти чоловіка з вигуками „ура“, „за владу рад“ кинувся на тисячну масу німців. В цьому була їх помилка. Німці, побачивши, що загін невеликий, відійшовши від переляку, відкрили шалений вогонь. Щорсівці, відступаючи, відстрілювались до останнього патрона.

Коли загін вже добрався до лісу, Щорс раптом згадав, що на місці бою залишився один з трьох кулеметів загону. Він вирішив за ним повернутися. Його не стали відмовляти. Всі знали: раз Щорс вирішив, він своє рішення здійснить або загине.

Повзком на животі, під дощем куль він добрався до кулемета і повіз його з собою на очах у ворога.

Це був відважний, з сильною, непохитною волею командир.

Добре запам'яталась мені одна лютнева ніч тисяча дев'ятсот дев'ятнадцятого року. Було за північ. Надворі темно, хоч в око стріль. Я був черговим по штабу. Щорс, як і завжди, сидів, розробляючи бойову операцію на наступний день.

Раптом вбігає червоноармієць.

— Товариш командир! Петлюрівці обійшли нас городами і напали на штаб.

Потверджуючи його слова, десь зовсім близько від штабу почалася стрілянина.

Щорс навіть не підвівся. Він тільки підняв голову і наказав одному з командирів:

— Піди, розберись.

І знов схилився над картою.

Це було сказано таким тоном, так спокійно, наче йому доповіли, що побилися двоє.

Через дві години йому доповіли, що петлюрівський загін, який напав на штаб, знищено.

ЩОРС У РОЗВІДЦІ

11 СІЧНЯ 1918 року Богунський полк з боєм займав Чернігів. З батальйону полку дано завдання взяти станцію і закріпитись у селах Количівка та Янівка.

Я був у 9-й роті, що входила до складу 3-го батальйону.

Звали мене просто „пацаном“. На зріст я був малий та й років мені було не більше як 16. Тов. Щорс визначив моє основне завдання — це ходити в розвідку, і треба сказати, що я ніколи не підводив тов. Щорса і своїх командирів.

Припало мені йти в розвідку понад шосе до сіл Количівки та Янівки. Пішов я в розвідку з своїм товаришем Савою Кручко. Була темна ніч, туман навколо. Ішли мовчки, обережно ступаючи. Ніч наганяла жах, так і здавалось тобі, що зза кожного горбка, дерева, колоди виглядає смерть. Ішли, тримаючи наготові гвинтівки.

Раптом у кущах шарудіння. Ми залягли, але, на щастя, не відкрили вогню. Виявилось, що то собака. От би висміяли нас, коли б ми стріляниною по собаці викрили себе перед ворогом.

Аж ось чути здалека з села Количівки кінське тупотіння. Нерви вкрай напружились. Миттю стали за вербами, пальці на спускових гачках гвинтівок. Поволі наближались до нас два кінні вершники і тихо розмовляли.

Уже бачимо їх: один у чорній бурці, кашкеті, другий — у шинелі і шапці. Ось вони порівнялися з нами.

— Стій, руки вгору! — крикнув я і націлився в голову того, що був у бурці. Кручко підняв бомбу і тримав наготові.

Та враз чуємо голос:

— Спокійно, я — Щорс. З якої роти?

— З 9-ої.

— Ну, молодці. Доповідьте вашому командирові, що

завдання на сьогодні я за вас виконав, а самі ви розвідачі добрі, так і доповідайте.

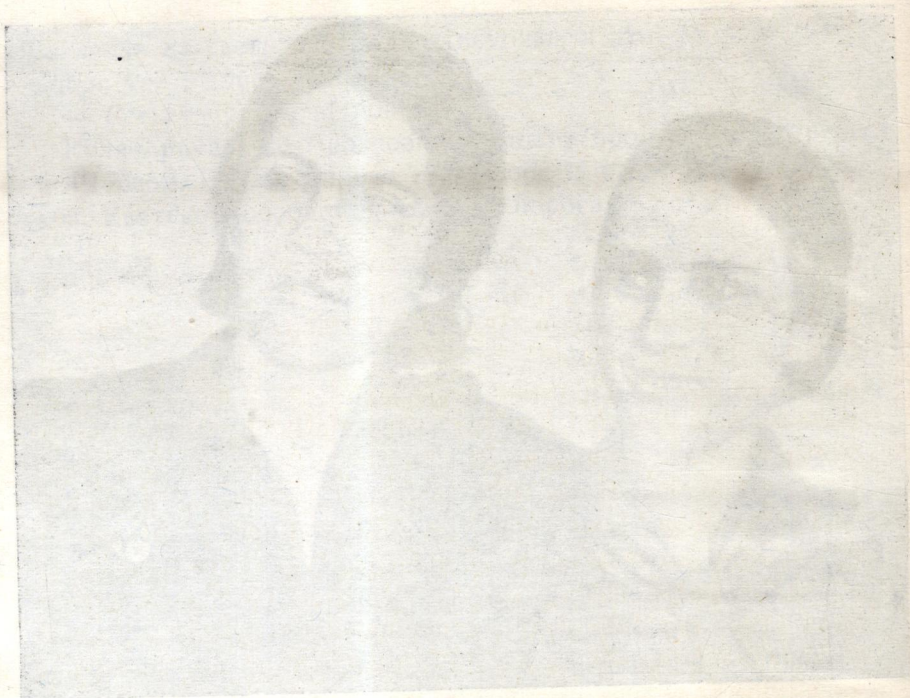
— Есть! — разом відповіли ми.

Коли прийшли, то розповіли комбату про нашу зустріч із Щорсом. Виявилося, що тов. Щорс із своїм ад'ютантом тов. Квятеком особисто розвідали ворога.

Дружина Щорса Ф. Е. Ростова
з дочкою Валентіною

Дружине Липов М. С. Почта
в Ленинград

САМ ВЧИВСЯ ТА ІНШИХ ВЧИВ

(Оповідання дружини)

КРОТКЕ життя тов. Щорса: в 1895 році він народився, в 1919 куля ворога вбила двадцятичотирьохлітнього юнака начдива. Обдарований незвичайними здібностями, Щорс поривався до знання. Де ж міг в царській Росії дістати освіту син робітника-машиніста, обтяженого великою родиною? Після закінчення залізничної школи в Сновську, з великим зусиллям, після трьох марних поїздок до Києва і нескінченних прохань до начальства, батько влаштував сина в київську військово-фельдшерську школу. Навіть ця ремісничка школа була міцно відгороджена від проникнення „чумазих“.

Закінчивши цю школу в 1912 році, Щорс не задовольнився цим, але про університет не міг і мріяти. Він поступає в Полтавську вчительську семінарію.

Але при всьому прагненні освіти, не зважаючи на відмінні успіхи в науках, яких навчали в цій школі, Щорс не виносить її задушливої атмосфери і в 1915 році добровільно залишає її стіни, пройшовши половину курсу. Потім Щорса призвали в царську армію.

Проте мрії про учобу по-справжньому він не кидає. Коли Щорс вже твердо вступив на шлях революційної боротьби і приїхав з чехо-словацького фронту в Москву делегатом V Всеросійського з'їзду рад, він 12 серпня 1918 року подав заяву до Московського університету про прийняття на медичний факультет.

Але займатися учобою ніколи. Щорс — більшовик. Радянська Україна придушена німецьким імперіалізмом. Трудящі стогнуть під ярмом монархізму гетьмана Скоропадського. В цей момент партія посилає Щорса на новий фронт формувати 1-ий Український полк славної непереможної Червоної армії.

Без вагань Щорс прийняв призначення і на кінець вересня

на станції Унеча сформував Богунський полк, що вписав незабутні, яскраві сторінки в історію громадянської війни на Україні.

На переможному поході з цього пункту до старого австрійського кордону я не спинятимусь, хочу лише відмітити, як Микола Олександрович сам навчав кадри керівників Червоної армії.

Ще в полку він надавав величезного значення навчанню бійців і питанням культури взагалі. Ледве зібравши перші партизанські загони, Щорс вважав необхідним при всякій можливості пропустити всіх бійців через лазню, перукарню і негайно розпочати вчення. Так Щорс з перших днів роботи в полку почав заводити порядок регулярної армії. Він вимагав додержання форми, знання статутів, а головне — зобов'язання прослужити в полку не менш як 6 місяців. Тепер здається, що це дуже просто, проте не так просто це було тоді.

В той час у полку велася посилена агітація націоналістичних елементів, які проникали туди різними шляхами. Проти цієї агітації доводилося вести чималу боротьбу. І все ж, не зважаючи на всілякі „настрої“, Щорс твердою рукою запроваджував у полку строгу дисципліну, порядок. Але найзаповітнішою мрією Миколи Олександровича було створення власних кадрів червоних командирів з робітничо-селянського середовища. Широко використовуючи спеціалістів старої армії, він створив, буквально в пороховому диму, прекрасну дивізійну школу червоних командирів. І треба було бачити, як він добирав бійців у цю школу, як добирав викладачів, як любив і пестив цю школу, як піклувався особисто про всяку дрібницю роботи і побуту курсантів школи.

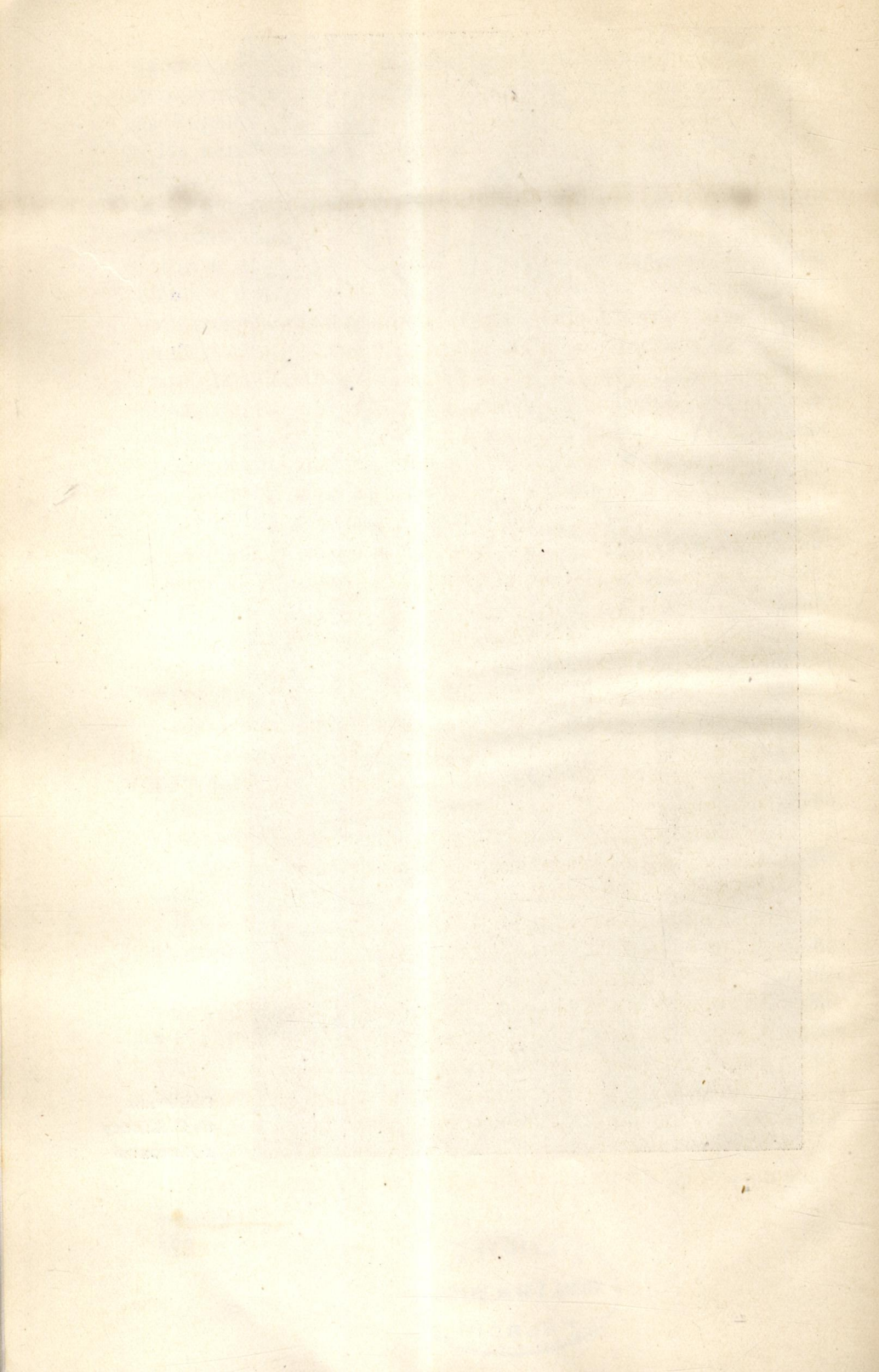
Коли одного моменту, під величезним натиском свіжих, переважних сил противника, дивізія опинилася в дуже скрутному стані і Щорсу запропонували кинути в бій школу, він відповів, дуже хвилюючись: „Це не врятує становища, а втратити ми можемо дуже багато; а попереду ще мають відбутись найсерйозніші бої. Я кину в бій курси в найостанніший момент і сам загину з ними з честю“.

Так Щорс ставився до питання про підготовку кадрів у ті перші роки боротьби.

Пам'ятник
М. О. Щорсу
в Житомирі

ВІН ПОМЕР НА БОЙОВОМУ ПОСТУ

(Оповідання брата)

ТОДІ мені було 12 років. Брат щойно повернувся з Сибіру на Україну, в рідне місто Сновськ. Сюди його направили ЦК КП(б)У і Реввійськрада для організації повстанських загонів, які боролися з українською контрреволюцією і з німецькими окупантами.

Відбувалося це на початку 1918 року. Україна була окупована німцями, і в Сновську, куди таємно прибув Микола, було повно німців.

І от одного разу до нас вдерлися кілька німецьких солдатів на чолі з офіцером і вимагали видати сина-більшовика.

Німці перевернули весь будинок. Побували в льоху, заглядали і в діжку, повну квашеної капусти, і ніяк не могли догадатись, що... в цій діжці сховано мого брата.

Оглянувши всі куточки, люто лаючись, німці, кінець-кінцем, кинули свої шукання і пішли. Ідучи з дому, вони загрожували, що коли не знайдуть сьогодні Щорса, то розстріляють всю його сім'ю і спалять будинок.

Коли все стихло, брат виліз з свого притулку. Пам'ятаю, тут же він зауважив, що його життя потрібне не йому, а партії, потрібне революції.

— Я готовий вмерти,— говорив Микола,— але вмерти так, щоб і від моєї смерті була користь.

Вночі приїхав батько, який тоді працював паровозним машиністом, вони довго радилися на горищі. Микола просив батька одвезти його в Гомель, але батько щойно змінився з чергування, здав паровоз. Подумав батько і пішов у депо просити, щоб його знову направили в поїздку. Микола з кількома товаришами під нічним покрывом пішов із Сновська, пройшов пішки деяку відстань і почав чекати батька. Незабаром засяяли вогні паровоза. Це їхав батько. Зупинив

поїзд, забрав на тендер сина і його друзів і довів їх до Гомеля. Звідти Микола пішов на Унечу і Новозибків.

Через два місяці до нас дійшли вісті про те, що Микола йде на чолі Богунського полку.

Ще була одна зустріч. Це було в червні чи липні 1919 року. Штаб дивізії стояв у Городні. Микола приїхав до Сновська,—пробув день, переночував, а на другий день знову поїхав у дивізію. В цей приїзд він зібрав своїх друзів з дитинства Плюща, Ковбаска, Зуна, Науменка та інших. Друзі Миколи поїхали з ним у дивізію.

Велике вражіння на мене справила звістка про те, що Микола віддав наказа розстріляти свого колишнього товариша Мороза. Це був його друг з дитинства, а брат не пожалів його, коли дізнався, що він вчинив у дивізії якісь зловживання.

І ніколи я не забуду, як прощався Микола з нами.

— Мое життя тепер багато варте, я повинен його берегти, бо мушу виконати всі обов'язки перед партією, а якщо вже помру, то помру так, щоб смерть моя принесла користь..

Микола Олександрович більше не повертався додому. Він помер на бойовому посту.

НЕЗАБУТНІ ДНІ

ПІСЛЯ ув'язнення в денікінській в'язниці в Харкові, де ми покатом спали просто на підлозі, в Зернові, в штабі Української повстанської армії, я вперше попала на добре, м'яке ліжко. Чи ж дивно, що я, двадцятирічна дівчина, діввавшись до такої розкоші, проспала майже добу! Прокинувшись, я одразу ж згадала, що маю наказ їхати до Унечі, де формується 1-ий Український радянський полк. Миттю кинулась я на станцію. Звичайно, поїзд уже відійшов — я проспала його. Даремно я метушилася, проклинала себе — треба було чекати наступного поїзда.

Біля станції мене зупинила якась людина.

— Товаришу, ви збиралися їхати до Унечі?

Я стала, глянула. Це був середній на зріст чоловік, надзвичайно красивий, з невеличкою борідкою і якимись особливими очима. Під тонкими чорними бровами вони виблискували сталлю.

— Я проспала свій поїзд, — почервонівши, відповіла я.

— Як? В Унечі десятки людей лежать хворі, вони чекають вашої допомоги, а ви просипаєте?! — Він презирливо глянув на мене. — Саботажниця ви й тільки!

Він стояв серед вулиці і щосили лаяв мене, цей зовсім незнайомий мені чоловік.

— Ідіть негайно в штаб і розкажіть про свій саботажницький вчинок.

Ображена в своїх найкращих почуттях, мало не плачучи, прийшла я до штабу.

— Зустрів, — кажу, — мене якийсь незнайомий у чорному кашкеті, вилаяв, назвав саботажницею за те, що проспала поїзд, а я ж уперше за стільки часу прилягла на порядне ліжко.

— Це Щорс, — сказали мені у штабі, — твій майбутній на-

чальник. Нічого, він прекрасна людина. Дивись, тільки більше не проспи!

Наступним поїздом я виїхала до Унечі.

У бараку лежало чоловіка 30 хворих „іспанкою“. Дні й ночі моталася я між ліжками, вириваючи людей у смерті. Я напружувала всі свої молоді сили, лише на кілька годин засинаючи десь у кутку серед хворих.

Тиждень через два приїхав до Унечі і Щорс.

Міхалдика, що командував одним з загонів, прийшов із Щорсом у барак. Щорс розпитав, як я доглядаю хворих, і, мабуть, лишився задоволений, бо коли Міхалдика сказав йому: „Бачиш, а ти образив нашу Соню, саботажницею її назвав“, Щорс широко посміхнувся мені. Я ніколи ще не бачила такої чарівної, просто таки сліпучої посмішки (за цю його посмішку так любили його бійці, бо з нею він водив їх у бій, нею підбадьорював він їх у найнебезпечніші хвилини).

Незабаром ми наступали на німців. Щорс наказав мені бути в Найтичах з обозом, але я не послухала його і разом з усіма пішла в бій. Я бачила, як скрізь, у найнебезпечніших місцях з'являлась його струнка постать, і намагалась не відставати від нього.

Коли раптом бачу: в Щорса рука в крові. Миттю підскочила я до нього.

— Ти тут, Соню? — здивувався Щорс, — а я ж наказав тобі бути в Найтичах! Ну, добре, добре, на, перев'яжи мені руку, щось подряпало.

Після бою ми зайшли до штабу.

— Вибач мені, Соню, за те, що я назвав тебе колись саботажницею, ти чудова, відважна дівчина! — Щорс витяг і подарував мені револьвер, № 103380, з яким я пройшла всю громадянську війну.

Пам'ятаю бій під Броварами. Петлюрівці щосили смалили по нас із кулеметів, кулі сипалися, як град. Ми всі лежали в цепу. Коли бачимо — струнко, як завжди, не вклоняючись кулям, іде Щорс. Коли Щорс іде, богунець не може лежати. Могутня сила прикладу любимого командира підняла всіх і, не зважаючи на кулі ворожих кулеме-

тів, кинула вперед. І кожен намагався бути якнайближче до Щорса, бачити і йти за своїм безмежно любимим начальником.

Ми розбили тоді петлюрівців і здобули безліч трофеїв.

У бою Щорс бачив, здається, кожного бійця, підбадьорюючи і заохочуючи його. Під Саліхою у нас був надзвичайно тяжкий стан. Молоде поповнення, що прибуло до нас, не витримало і відступало. Щорс був тоді вже командиром дивізії, але це не змінило його звички самому керувати боєм, самому бути скрізь, де найтяжче. Поповненці почали відступати і одразу ж серед них з'явився Щорс і повів їх уперед. Ворожий вогонь був надзвичайно сильний, скрізь тільки й чути було:

— Соню, сюди!

— Соню, сюди!

Я була вся в крові, бо встигла вже перев'язати щось із 100 чоловіка.

Я падала вже з ніг від втоми.

Щорс побачив, підійшов і в бою, під кулями, поцілував мене.

ЗМІСТ

Лист до товариша Сталіна	Стор. 7
------------------------------------	---------

Полководець і стратег Микола Олександрович Щорс

Микола Олександрович Щорс. Біографічна довідка	9
ВСЕВОЛОД ВИШНЕВСЬКИЙ, Щорс („Правда“ від 27/III—1935 р.)	12
І. Н. ДУБОВИЙ, Полководець і стратег („Комуніст“ від 10/III—1935 р.)	25
АНТОНОВ-ОВСІЄНКО, Щорс („Пролет. правда“ від 30/III—1935 р.)	30
К. КВЯТЕК, Легендарний герой („Комуніст“ від 9/III—1935 р.)	39
К. ЗАЛЕВСЬКИЙ, Стиль бойового начдива („Красная звезда“ від 12/III—1935 р.)	43

З бойового минулого Миколи Олександровича Щорса

БОЙОВИЙ ШЛЯХ ЩОРСА (з історії походів і бойових дій 44-ої Київської стрілецької дивізії 1918—1920 рр.) .	47
А. БУБНОВ, Про тов. М. О. Щорса („Известия Совета Рабоче-Крестьянской обороны Украины“ від 12/IX—1919 р.)	61
Донесіння про зайняття Ніжена („Красная звезда“ від 12/III—1935 р.)	62
Бой під Бердичевом (Лист Щорса до дружини Фруми Ростової з фронту) („Красная звезда“ від 12/III—1935 р.) .	63
Слово червоних бійців („Комуніст“ від 13/III—1935 р.)	65
Накази колишнього коменданта міста Києва М. Щорса . . .	68
З акту про обслідування Реввійськрадою України Радянської дивізії, вміщеного в газеті „Красная Правда“ .	72
Протокол № 4 засідання президії Центрального Виконавчого Комітету УСРР 16 квітня 1919 року	73

Спогади про бойового командира

К. КВЯТЕК, Проти німців-окупантів і гетьманців („Комуніст“ від 15/III—1935 р.)	75
П. Н. ЯКИМОВ, Живуть бойові традиції („Вісті“ від 18/III—1935 р.)	81
Н. А. ПРОКОПЧУК, Героїчна особа	83

Д. К. МУРЗІН, Герой („Красная звезда“ від 12/III — 1935 р.)	86
П. Ф. ПРИВАЛОВ, „Пожежники—вперед“ („Вісті“ від 17/III — 1935 р.)	88
ТИЩЕНКО, Завжди попереду („Комсомолец України“ від 17/III — 1935 р.)	90
Є. С. ТЕПЛИЦЬКИЙ, Невтомний командир („Комсомолец України“ від 17/III — 1935 р.)	92
Ю. Ф. ШТИЛЬ, Братання з німцями („Вісті“ від 17/III—1935 р.)	93
В. Г. РУСОВ, Щорс сам повів бійців („Вісті“ від 17/III — 1935 р.)	94
В. Ф. ТОКАРЕВ, Невтомний командир („Вісті“ від 17/III — 1935 р.)	95
Я. П. МУХА, Одиниці проти тисячі („Вісті“ від 17/III — 1935 р.)	97
М. МИРОНЕНКО, Щорс у розвідці („Комуніст“ від 18/III — 1935 р.)	99
Ф. РОСТОВА, Сам вчився та інших вчив (оповідання дружини) („Красная звезда“ від 12/III — 1935 р.)	103
ГРИГОРІЙ ЩОРС, Він помер на бойовому посту (оповідання брата) („Комуніст“ від 12/III—1935 р.)	105
СОФІЯ АЛТУХОВА, Незабутні дні („Комсомолец України“ від 15/III — 1935 р.)	107

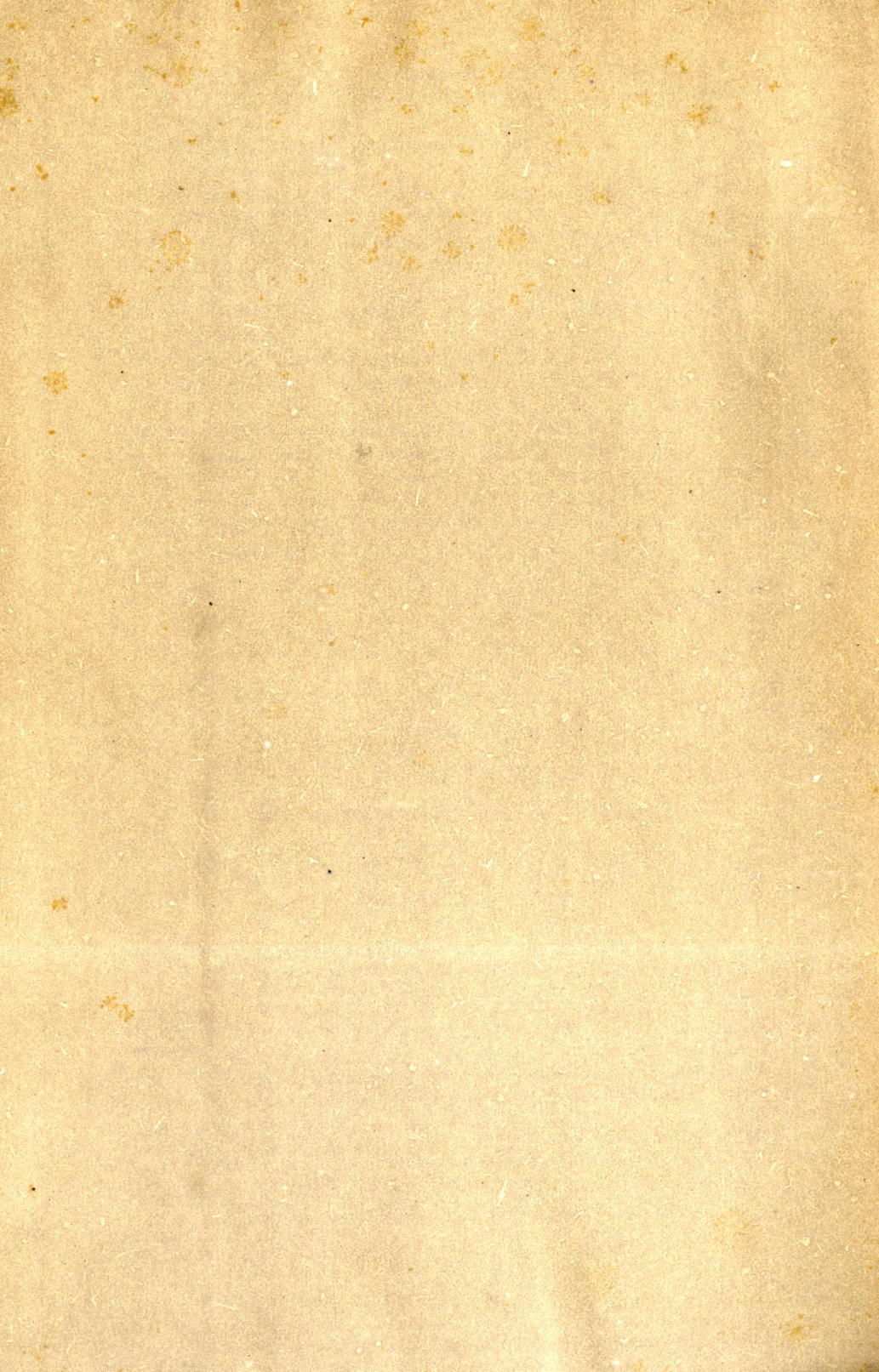
Відповідальний редактор БОРДАХ

Відповідальний по виданню Г. РОЗЕНТУЛ
Худ. оформлення Є. КРИВІНСЬКА
Випусковий І. СКОК
Коректор М. УДОВЕНКО

Якщо в цій книжці будуть дефекти, просимо звернутися до найближчої книгарні для заміни її або повернути для заміни на адресу: Київ, вул. Короленка, 42. Партвидав ЦК КП(б)У.

Партвидав № 77. Зам. № 544. Уповноважений Головлігу № 1026. Тираж 55.000. Друк. арк. 7. Паперов. арк. 3. Формат паперу 62×94. Знаків в 1 папер. арк. 90.800. Здано до виробництва 20/III 1935 р. Підписано до друку 1/VII 1935 року.

Книжкова ф-ка Партвидаву ЦК КП(б)У. Київ, Сінний майдан, 14.

3, 27 (1986)

35-4186

Ціна 1 крб. 75 коп.

Р/1
5239

~~7789~~

~~7789~~

МОЩОРС